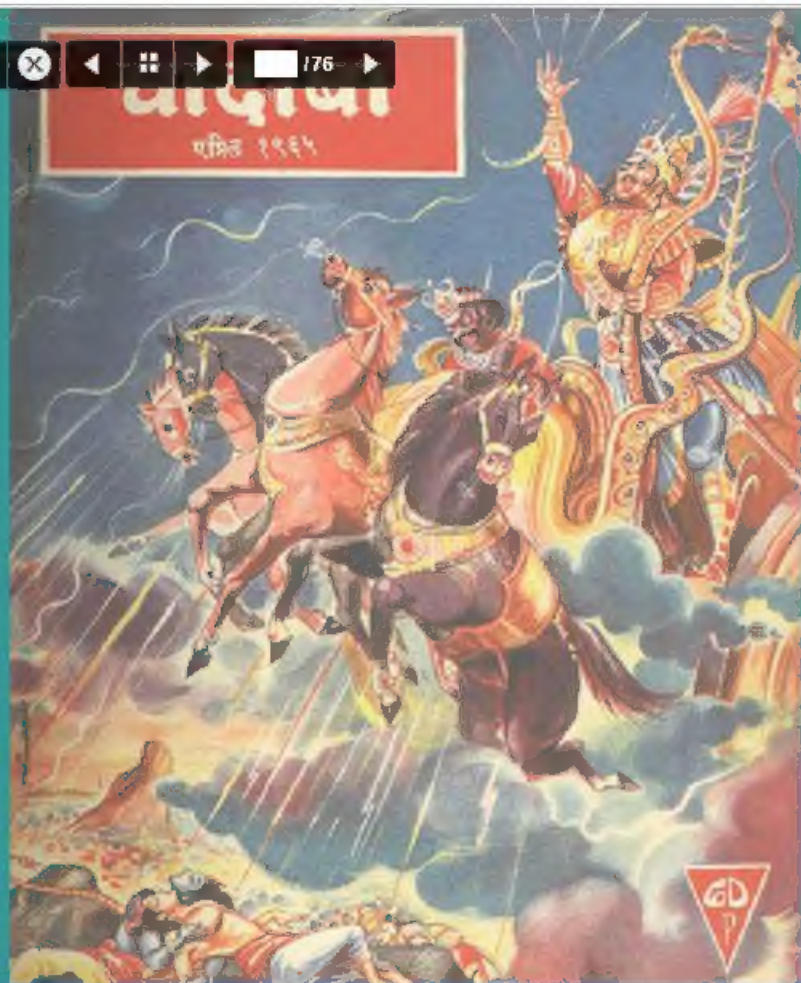

Fullscreen

127

176

भारताचा इतिहास

शेरशाह जितका मार होता त्यापून वास्तविक उत्तम शासक होता असे म्हणावयास हरकत नाही. त्याने फक्त पांचवें राज्य केले. परंतु त्या अवधीत त्याने एक उत्तम राज्यव्यवस्थेचा बळकट पाया घातला. "या पटाप शासनकर्त्याने जे शासन कीर्तन दाखविले ते इतर एकाही मुसलमान अंमलदाराने दाखविले नाही, इंग्रजांनी देखील नाही." असे एका इंग्रज इतिहासकाराने लिहून ठेविले आहे. जमिनीवरील कर वसूल करध्यानी पद्धत, शेतकऱ्यांचा हक्क, पट्टे इत्यादि गोष्टीत एक प्रगतिशिल व्यवस्था स्थापन करण्याचे श्रेष्ठ या शासकालाच मिळते. देश रक्षणालाठी मोठमोठ्या सडका प्रथम यानेच बांधल्या. पूर्वे बंगाल मधील सोनात गांवापासून तर धेट सिंधु नदीपर्यंत

१००० मैल लांबीची सडक आज पावेतो आहे. जागोजागी हिंदू व मुसलमानांस राहाण्यासाठी शर्मशाळा बानेच बांधल्या. "निर्जन स्थानी सोने गाठेच्यांत बांधून घोरत पडून राहाण्यास आवश्यक अशी निराळी सैन्य व्यवस्था यानेच केली." त्याच्या राज्यात सर्वांस एक तऱ्हेचा त्याग मिळत असे. राजघराण्यांतल्या लोकांना देखील या कायद्यांतून छुटका नव्हती.

शेरशाह स्वतः फार मोठ्या घराण्यात जन्मला नव्हता. परंतु स्वतःच्या कर्तव्यगारीच्या बळावर तो हिन्दुस्थानाचा बादशहा झाला. शेरशाह सख्खा कर्तृत्ववान बादशहा त्यापूर्वी एकदेखील झाला नव्हता. अकबराचा उत्तम शासक म्हणून जे यश मिळाले त्याच्या मुळाशी शेरशाहने स्थापन केलेली राज्य-

व्यवस्थाच होती. अस्मातामुळे शेरशाह मरण पावला नसता तर भारतात मुगल साम्राज्य स्थापन झालेच नसते व भारताच्या इतिहासाला एक निराळंच बळण मिळाले असते.

शेरशाहबरोबर त्याने पुन्हा स्थापन केलेले अफगाणांचे साम्राज्य पण लयास गेले. आपसातील भांडणे व बंडाळी वाढत गेली. शेरशाह कारण्यावर त्याचा मुलगा सलीम शाह झुकताना झाला. तो देखील बाघासारखाच कर्तव्यगार होता. पण तो अल्पवयसतच म्हणजे १५५४ च्या नोव्हेंबर महिन्यात वारला. त्याच्या अल्पवयी मुलाला त्याचा मामा आदिलशाह याने ठार करून स्वतः दिल्लीची गादी हस्तगत केली. हा आदिलशाह कर्तव्यगार नव्हता, म्हणून बाळाच दिवसात अफगाणांची सत्ता लयास गेली.

हुमायून वाट पहातच होता. १५ वर्षे रानोसाठ फिरत राहाल्यानंतर त्याला संधी मिळाली. सिंध प्रांतात त्याने सैन्याची जमवाजमव करून आपले राज्य परत मिळविण्यासाठी अखंडास्त्री प्रयत्न पण केले ते. सिंध प्रांताचा छत्रपतिराज बाह्रहमेन याने त्याला मदत करण्या ऐवजी विजेच आणली.

सन १५५२ च्या नोव्हेंबर महिन्यात हुमायून सिंधप्रांताच्या बाळबंरात हिंजल असता त्याने हमीदा बेगमशी निकाह म्हणजे लग्न केले. ती शेल अली अंबर मानी सुखी. त्यांना रजपूत राजकर्त्यांनी सहाय्य केले नाही. तो अमर कोट येथे गेला. तेथील राजाने हुमायूनला बचन दिले की सहाय्य करीन. पण त्याने कोणत्याही प्रकारे मदत केली नाही. २२ नोव्हेंबर १५५५ वा रोजी अमरकोट येथे अकबराना जन्म झाला.

हिंदुस्थानात आकल्याला कोणी मदत करणार नाही असे बाह्रहमेन हुमायून हराण

देशांत गेला. तेथे त्याने शाह सहमास याची मदत मागितली. त्याने होम अटीवर मदत करण्याचे कबूल केले. पहिली अट हुमायूने शियापंथ स्वीकारावा. दुसऱ्या अटीप्रमाणे कंदाहार हा प्रांत हुमायूने त्याला द्यावा. हुमायूने दोन्ही अटी कबूल केल्यावर त्याने त्याला १४००० चे एक सैन्य मदतीसाठी दिले. ही मदत मिळाल्यावर हुमायूने आपल्या बापाप्रमाणेच भारताचे राज्य मिळविण्यासाठी पुन्हा युद्ध काढले.

१५४५ मध्ये कंदाहार व काबूल हुमायूने जिंकले. पण त्याने बचन दिल्याप्रमाणे कंदाहार इराणच्या बादशहाला दिला नाही. कंदाहारच्या पक्षावर इराणच्या नादशाह व पोगल यांच्यात बरेच दिवस वैमनस्य राहिले. कामरानला कैद करण्यांत

आले. त्याचे डोळे काढून त्याला सकेला पाठविण्यांत आले. हिवाळ पुढे करीत असता मरण पावला.

१५५५ च्या नोव्हेंबर महिन्यांत हुमायूने हिंदुस्तानावर स्वारी केली. १५५५ च्या फेब्रुवारी महिन्यांत लाहोर, जुलैत दिल्ली व आगरा हीं शहरे हुमायूने स्वाधीन करून घेतलीं.

कष्ट सहन करीत असता त्याच्या मतो-वृत्तीत पुष्कळ बदल झाला परंतु त्याची जाणीव व्हायला त्याला वेळच कोठे होता! २४ जानेवारी १५५६ मध्ये तो आपल्या पुत्रकाळ याच्या जिऱ्यावरून उतरत असता वसरून पडला व त्या अपघातातच त्याला मरण आले.

१४ फेब्रुवारी १५५६ रोजी वयाच्या १३ व्या वर्षी अकबर दिल्लीच्या गादीवर बसला.

नेहरु चरित्र

[८]

हंजम सरकाराने राजकीय सुधारणा जाहीर केल्या. परंतु काँग्रेस व मुस्लिम लीग काँग्रेसी संगठनांना त्या असमाधानकारक वाटल्या. या सुधारणांविषयी विचार करण्यासाठी मुंबई येथे १९१८ च्या ऑगस्ट महिन्यांत एक विशेष सभेकडम बोलावण्यांत आले. त्याला गवाळ पक्षाचा एक देखील सभासद हजर नव्हता. त्यांनी आपली एक निराळी संस्था स्थापन केली.

अणखी एक मोष्ट घडली. राजकीय कैद्यांच्या विरुद्ध लावलेल्या आरोपांची नवकडी व विचार कदा कदा या विषयी सहा देण्यासाठी नरिस रौलेट यांच्या अध्यक्षतेखाली सरकारने एक समिति नेमली होती. या रौलेट काँग्रेसीचा रिपोर्ट त्याच वर्षी प्रसिद्ध झाला होता. त्याच्या आधारे सरकारने दोन कायदे काढले. ते कायदे १९१९ मध्ये महायुद्ध संपल्यावर तीन महिन्यांनी प्रसिद्ध झाले.

रौलेट अक्टने आधीत तेल ओतल्यासारखे झाले. देशभर लढवळ उडून गेली. नाचनेळीं भारताच्या राजकीय क्षेत्रांत गांधीजींचे पदार्पण झाले. मोतीलालजींनी यांच्याचमुळे आपले गवाळ धोरण बरेचसे सोडले. सरकारने राजकीय सुधारणांची घोषणा केली तेव्हा त्यांनी त्या सुधारणा कांही अंशी मान्य असल्याचे मत दिले होते. ब्रह्मचर्यालजींनी त्या सुधारणांचा विरोध केला. परंतु रौलेट अक्ट विषयी पिता पुत्र एक मताचे होते.

पुढे काय हा प्रश्न काँग्रेसच्या समोर होता. पण गांधीजींची भूमिका स्पष्ट होती.

केली. जून महिन्यासर्वात मार्शल लॉ सरकारने मर्से घेतला नाही. तोपर्यंत पंजाब शांतीच्या प्रजेवर सरकारने निरनिराळे वत्याचार केले. सन १८५७ नंतर प्रजेने इतका असंतोष सरकार विरुद्ध कधीच दर्शविला नव्हता.

एक विचित्र गोष्ट अशी की ज्या रीतेड कायद्या विरुद्ध हक्की मोठी चळवळ झाली त्या कायद्याचा लघुबोम झालाच नाही.

पंजाबच्या हत्याकांडाविषयी सरकारला चवकशी करावी लागली. लॉर्ड हंटर यांच्या अध्यक्षतेखाली चार भारतीय व चार इंग्लिश मिळून एक कमेटी चवकशीसाठी नेमण्यात आली. या कमेटीचे चवकशी करून आपला रिपोर्ट सरकारला सादर केला. जनरल डायर याने केलेल्या वत्याचारांची निंदा भारतीय व इंग्लिश दोघांनी केली. म्हणून जनरल डायर याला सैन्यांतल्या नोकरीवरून

मंडरफ करून इंग्लंडला परत पाठविण्यात आले परंतु तेथे अनेक लोकांनी त्याच्या कार्याची प्रशंसा करून त्याला एक सोन्याची तखवार भेट केली.

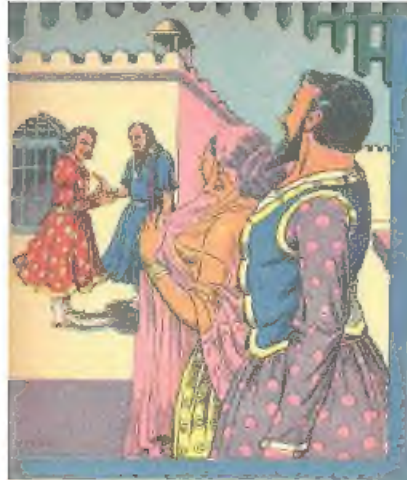
या गोष्टीचा परिणाम मोतीलालजींच्या मतावर पार पडला व ते गांधीजी व जवाहरलाल यांच्या चळवळीत सामील झाले. तेव्हा पासून त्यांनी कधीहि पाऊल मागे घेतले नाही. भारताच्या अग्रगण्य पुढाऱ्यांत त्यांना तेव्हापासूनच स्थान मिळाले. प्रजेच्या चळवळीवर मोतीलालजींचा तितकासा विश्वास नव्हता. परंतु हे तितकेच खरे की प्रजेचे प्रतिनिधि असे त्यांचे निरंजीव जवाहरलाल नेहरू यांच्या मार्गाने ते स्वातंत्र्यपीर झाले. याचबरोबर सर्वोच्च मोहिनी पारुणारे गांधीजींचे व्यक्तिमत्त्व देखीक मोतीलालजींना चळवळीत ओढण्यास कारणीभूत झाले.

[१]

[मंगलपूजा किंवा सर केव्हावर जगतपिंड विरुद्ध व तिलोत्तमा याने रक्षण करण्यासाठी झुज करीत असतां जसवी होऊन पडला. पटणांचा तेनाशति उस्मानखान याने त्याला फतव्हानाच्या बाज्यांत पोडविले. तेथे तो त्याच्या औपधपाण्याची काळजी नाही लागला. नवश्वर कतलखानाची मुलगी आबशान जगतसिंहाची शेंगाफरीत होती व तिच्या शेवेमुळेच तो वांधला. ज्यादिवशी तो छत्रीवर आला त्याच दिवशी मोहेंद्रसिंहाला फतव्हानाकाने मृत्युदेवानाची शिक्षा सुनावली.]

नवायाने स्वयं करताच सैनिक वीरेंद्रसिंहाला ते पत्र रागाच्या मारांत फाडून फेंकून दिले. पण वयस्थानाकडे घेऊन गेले. जाताना एका ज्याने ती चिट्ठी आणून दिली होती त्याने सर्व सुसलमानाने कांही तरी त्याच्या कानांत तुकडे एकत्र केले आणि जाताना शिपायांना येऊन सांगितले. पण ते त्याला कळले नाही. म्हणाला—“मी येईपर्यंत बुद्धी येथेच थांबा.” त्या सुसलमानाने एक चिट्ठी दिली. त्याचे लक्ष तो चिट्ठी आणणारा स्वतः उस्मानखानच आणखी कोठे तरी होतं. तरी त्याने ती चिट्ठी होसा. म्हणून सैनिक त्याच्या आज्ञेप्रमाणे लपवून पाडिली. ते विमलाचे पत्र होतं. त्याने तेथेच थांबले.

उस्मानखान ती चिठी घेऊन अंतःपुराच्या जंगणात जाऊन उभा राहिला. एका झाडाखाली बिमला पांढळी ओढणी तोडावर टाकून बसली होती. तो जवळ जाऊन उभा राहिला व घडलेली गोष्ट त्याने धोडक्यांत सांगितली.

मी तुम्हाला श्रास दिज्ज खरा, पण हे सर्व तुम्हाला करायें कागणार आहे?" बिमला म्हणाली.

"तुम्ही करावला सांगत आहां स्वतः किती धोका आहे, याची तुम्हाला कल्पना-देखील नसेल. ही गोष्ट कतलखानाका

कळली तर माझी मान उडवल्याशिवाय तो राहणार नाही." उस्मानखानाने हळूच तिच्या कानाजवळ तोंड नेऊन सांगितलें.

"कतलखान! उगीच होतें बोलू नकोस! तुझ्या वंगारा हात लावण्याची तरी कतलखानाची छाती होईल का?" बिमलाने विचारलें.

"कतलखानाच्या क्रूरपणाची तुम्हाला कल्पनादेखील नाही, तरी हरकत नाही. चला!" उस्मानखान म्हणाला.

दोघे वपस्थानी पोचले. उस्मानखाना पाठोपाठ बिमला वीरेंद्रसिंह उभा होता तेथे आली. तेव्हा वीरेंद्रसिंह अभिरामस्वामी जवळ उभा होता. तो एका मिथूचा वेध पाळतून आला होता. "शुरूदेव! आतां मला निरोप द्या. आतां मी जगून तरी काय करूं? कोणासाठी जगायचें?"

अभिरामस्वामीने पदर तोडावर टाकून उभी जसलेखा बिमलाकडे बोट दाखविलें. वीरेंद्रसिंहाने तिच्याकडे पाहिलें. बिमलाने तोडावरचा पदर बाजूला केला आणि वीरेंद्रसिंहाचे पाय घळून रडूं लागली.

वीरेंद्रसिंह "बिमला!" एवढेंच म्हणाला. बिमला वेळ्यासारखी मोठमोठ्याने ओरडू

लागली—"स्वामी! मनो! प्राणेश्वर! मी आज सर्व जगाका ओरडून सांगणार आहे. प्राणेश्वर! आतां मी कोणाकडे पाहूं!"

वीरेंद्रसिंहाच्या डोक्यांतून दणदण अन्नुबारा वहात होत्या. म्हणाला—"बिमला! जिथे, कां मा वेळेला मला आपली दुख-वाळण आलीस! लोख पाहतील तर मला हंमतील. मरणाच्या भीतीने मी रडत आहे वसे म्हणायला देखील मायें पुढें पाहणार नाहीत." बिमला कांहींच बोलली नाही.

"बिमला मी निवालोंच आहे! तूं देखील चक....बरोबर!" वीरेंद्रसिंह म्हणाला.

बिमला कावाजवळ लोंड नेऊन म्हणाली—"वेईन! पण पहिल्याने या सैतानावर सूड उगवतें!"

वीरेंद्रसिंहाच्या तोंडावर हास्य दिसलें. त्यानें विचारलें—"शक्य होईल का तुला तें?"

बिमला आपला उजवा हात दाखवीत म्हणाली—"छात्र हातानें....सर्व वागिने काडून टाकून वाच्या रक्तानें आपली तहान भागवीन!" तिनें हातांतल्या नांगळा काडून फेंकून दिल्या.

"तुम्ही प्रतिज्ञा पुरी होवी! ईश्वर तुला मदत करो...." वीरेंद्रसिंह म्हणाला.

इतक्यांत चांडाळानें त्याका चलायला सांगितलें.

"जा आतां तूं...." वीरेंद्रसिंह बिमलाला म्हणाला.

"नाहीं!....मी बाणार नाही! मी स्वतःच्या डोक्यांनीं आपलें वैधव्य पाहणार आहे. पतीचें रक्तच मला जास्त बळ देईल...." बिमला म्हणाली.

चांडाळानें तळवार उचललेली, तिनें पाहिली. तिचे डोळे क्षणभर बंद झाले. तिनें डोळे उघडले तेव्हा वीरेंद्रसिंहाचे डोकें धडापासून दूर पडलेलें तिला दिसलें.

विमला दगडाच्या पूर्तीसारखी निस्पृश्य आपल्या पतीच्या तोंडाकडे पहात होती. डोक्यांत बांध्याचा एक रेंव नव्हता.

* * *

देवाचा खेळच म्हणायचा सर्व. तिलोत्तमा व विमला कतखानाच्या महालांत ज्या ठिकाणी त्याने बळनबरीने काही पर-खिचांना डांबून ठेवले होते त्याच जागी होत्या. त्याला कोठे जय मिळाला की त्या ठिकाणी त्याला ज्या ज्या सुंदर खिचा दिसत त्यांना तो धरून आणि किंवा त्याचे अनुयायी धरून आपण त्याला नजराणा म्हणून देत.

विमला व तिलोत्तमा दोघींना त्याच नियमा-प्रमाणे आपण त्या महालांत ठेवले होते. परंतु दोघी निरनिराळ्या बाबी होत्या. तिलोत्तमा कोणत्या मिथर्तीत आहे हे विमलाला पाहून नव्हते. विमलाने स्वतःच्या भविष्याचा निर्णय घेऊन टाकला होता. परंतु तिलोत्तमे विवाह तिला तो एकटेपणा फार बाणवत होता.

विमला उस्मानखान येण्याची वाट पहात होती. उस्मानखान पडाणांतले एक राज होता. युद्ध त्याचा धंदवा होता. युद्धांत काय वाटेल ते करायला तो धडत असे. परंतु युद्ध झाल्यानंतर मात्र हारलेल्या लोकांवर वात्साचार झालेले त्याला वावडत नसे.

विमला व तिलोत्तमा यांच्यावर कतखानाची कुदृष्टि पडली नसती तर उस्मान-खानाच्या कृपेने दोघींना आपतांपर्यंत त्यांनी सुटका मिळाली असती. त्याच्या कृपेमुळेच विमला शेवटच्या प्रहरीची वीरदसिहाची भेट घेऊ शकली.

उस्मानखान कतखानाच्या भोवत्या भावाचा मुलगा होता. म्हणून त्याला नवा-बाच्या महालांत येण्यास मुभा होती. परंतु नवाबच्या रंग महालांत जाण्यास कोणालाच परवानगी नव्हती. उस्मानला वेखील नव्हती.

चांदोरा

Fullscreen 127 22 176

विमलाने एक दासी करवी एक चिठी उस्मानखानाकडे पोचती करविली. ती वाचून उस्मान दासीला म्हणाला—“तेथे मी येणे दोघांच्या हिताचे नाही. दोघांच्या जीवाला धोका आहे. म्हणून मूं त्यांना एकडे गोळावून घेऊन ये.”

दासीने जाऊन ही गोष्ट विमलाला सांगितली तेव्हा तिने विचारले—“मी तिकडे कशी काय येऊ ?”

“त्यासाठी आवश्यक व्यवस्था तेथे करून ठेवणार आहेत.” दासी म्हणाली.

त्या दिवशी आयद्याच्या दासीने येऊन अंतःपुराच्या रक्षणार्थ ठेवलेल्या कुंजुकीला काही सांगितले व ती विमलाला बरोबर बोलावून घेऊन गेली. विमला आपल्यावर उस्मानखानाचे तिला विश्वास—“माझ्याकडून तुला काही परतीची अपेक्षा आहे का ?”

“विशेष मदतीची नाही. एवढेच सांगा की जगतसिंह अजून जिवंत आहेत का नाहीत.” विमला म्हणाली.

“जिवंत आहेत !”

“स्वतंत्र आहेत की कैदेत ?”

“अर्थातच कैदेत ! पण आता या क्षणाला मुहंफात नाहीत. ते अजून आजारी आहेत.

कतखानाला कळविण्याशिवाय मी त्यांना आपल्या खास महालांत ठेवले आहे. तेथे त्यांच्या चिकित्सेची उत्तम व्यवस्था केली आहे.”

“कदाचित आमच्यामुळेच त्यांची ही दशा झाली असावी ! पण याग्यांत जे लिहिले असते ते कधी दळत नाही. एक चिन्ती करते पद पसरून ! ही एक चिठी त्यांच्याकडे पोचती कराल का ! सावित्र्य आपली काही मी मार्गीत नाही.”

विमलाने दिलेले पत्र परत देत उस्मान म्हणाला—“हे काम करणे बरोबर होणार

नाही. सुराज व्याजारी असो व तो माझ्या खास महालात असो, पण तो कैदेत आहे. आम्ही आलेली चिट्ठी वाचल्याशिवाय कैत्याला देव नसतो. चिट्ठीत तसे काही आमच्या विरुद्ध नसेल तरच ती चिट्ठी कैद्याकडे पोचती होतं नाहीतर नाही.”

“तुमच्याविरुद्ध या पत्रात काही आहे का? नग एवढे काम करायला तुम्हांला हरकत असण्याचे कारणच काय? एवढेच नव्हे, तुम्ही जसे स्वतःचे मालक आहात तसेच माझे पण मालक व पत्नी आहोत.” विमला म्हणाली.

“मी इतर बाबतीत नवावाच्या आज्ञे बाहेर काही करतो. पण या बाबतीत मी कोणत्याही प्रकारे जबाबदारी घ्यायला तयार नाही.” उस्मानखान म्हणाला.

“तर मग आपण हे पत्र वाचून नेतर पाठवाचें!” त्याला माझी ना नाही!” विमला म्हणाली. उस्मानखान त्याला कवळ घाला व तो पत्र वाचू लागला. पत्रातला मजकूर येथे प्रमाणे होता.

“सुराज, मी आपल्याला पुढे कैदां तरी आपली ओळख देईन असे वचन दिले होते. तिलोत्तमा जंबावच्या गादीची राणी झाल्यावर ही गोष्ट करावी असा माझा विचार होता. परंतु ती आज्ञा विरुद्ध गेल्यासारखीच आहे. काही दिवसांची कदाचित ही बातमीसुद्धा मिळेल की विमला किंवा तिलोत्तमा या जगांत नाहीत. म्हणून हे पत्र लिहायला आजच बसले आहे. मी एक पत्तिता व पापीण आहे. मी न करण्यायोग्य अनेक कामे केली आहेत. म्हणून जगांत मी कीर्ति व प्रतिष्ठा मिळेल वा गोष्टीची कधी आशा बाळगली नाही.

“सुराज! तुम्हांला सरे वाटणार नाही. परंतु एवढे सरे की कधी काळी तुमच्या

पराण्यांत मी सुलाने व पानाने राहीन असे मला वाटले होते. परंतु आमच्या जवळ असणारे किंवा येणारे जे कोणी असतील त्यांना आयुष्यभर रडत ठेवणंच आमच्या नाशिवीं लिहिले आहे. या दासीची एक विनंती आहे. सला धा दासीयेगांत पाहून कोच कुठ्या, व्यभिचारिणी म्हणतील तर आपण निस्संकोच त्यांना सांगावे की ती एक खालच्या जातीची दुर्दैवी स्त्री होती. जरा तोंडाळ असल्या कारणाने तिच्या हातून काही चुका घडल्या असतील. परंतु ती कुलटा नाही, व्यभिचारिणी पण नाही. आज जे स्वर्गलोक गेले आहेत त्यांनी विमलाशी आनोक्त पद्धतीने लक्ष केले होते. विमलाने त्यांना कधी फसविले नाही. पण मी कीर्तिसिंहाच्या घरांत दासीसारखी का राहाले ते देखील थोडक्यांत सांगते.

“मथारणच्या किल्ल्या लगत एका गावां जवळसिंह याच्या काही दासी होत्या. त्यांत एक सुंदर दासी होती. तिचा नवरा परदेशी राहत असे, कारण तो सैन्यांत काम करीत असे. त्याला नेहमी प्रवास करावा लागे. शशिशेखर नांवाच्या एका आश्रम तरुणाची नजर तिच्यावर पडली.

दोघे परस्परावरच्या प्रेमाने बांधली गेली व ती गोंदूर राहाली. ते कळल्यानंतर शशिशेखरच्या वडिलांनी त्याला घराबाहेर काढले. शशिशेखर काहीला विद्याभ्यासासाठी आठून राहाला. परंतु त्याच्या स्वभावांत काही फरक झाला नाही. तेथे एका शूद्र जातीच्या सुंदर स्त्रीला त्याचा संबंध झाला. तिच्या एक मुलगी झाली, तीच मी.

“पुढे काही दिवसांनी शशिशेखरने माझ्या आईला सोडून दिले. माझ्या आईने मोठ्या कष्टाने मला लहानाचे मोठे केले.

मी सहा वर्षांची असेन, एक पटाण सकुटुंब दिलीला नाव असतां वाढत काशीला उतरला होता. काशीच्या हिंदू लोकांनी त्याला उतरावला जाण दिली नाही. त्याने आमच्या परीं रहायला जाणा मित्रेक का विचारले. माझ्या आईने होकार दिला. त्या काळात मुले चोरून न्यावला प्रवात होता. त्या रात्री एक चोर भिंतीला मोक पाहून घरांत शिरला. त्याने त्या पटाणाच्या मुलाला उचलले. ते पाहून मी मोठ्याने ओरडले. पटाणाच्या बायकोने उठून पाहिले तेव्हा तिचा मुलगा तिच्या-जवळ नव्हता. चोर मुलाला घेऊन साटे-साळी लपला होता. पटाणाने त्याला फेस घेऊन ओढले व त्याच्या जवळच्या मुलाला सोडवून घेतले. त्याने चोराचा एक कान कापून त्याला सोडून दिले. हे सर्व बळा

पुरे आठवत नाही. पण माझ्या आईने मला सर्व सांगितले."

ते पण वाचून उस्मानखान आडावेळ आठवल्यासारखे करून म्हणाला: "तर मग मुले नांव दुसरेंच काही तरी होत नाही का?"

"होय ते मुसलमान नांव होते म्हणून माझ्या बावांनी ते नांव बदलून विमला ठेवले." विमला म्हणाली.

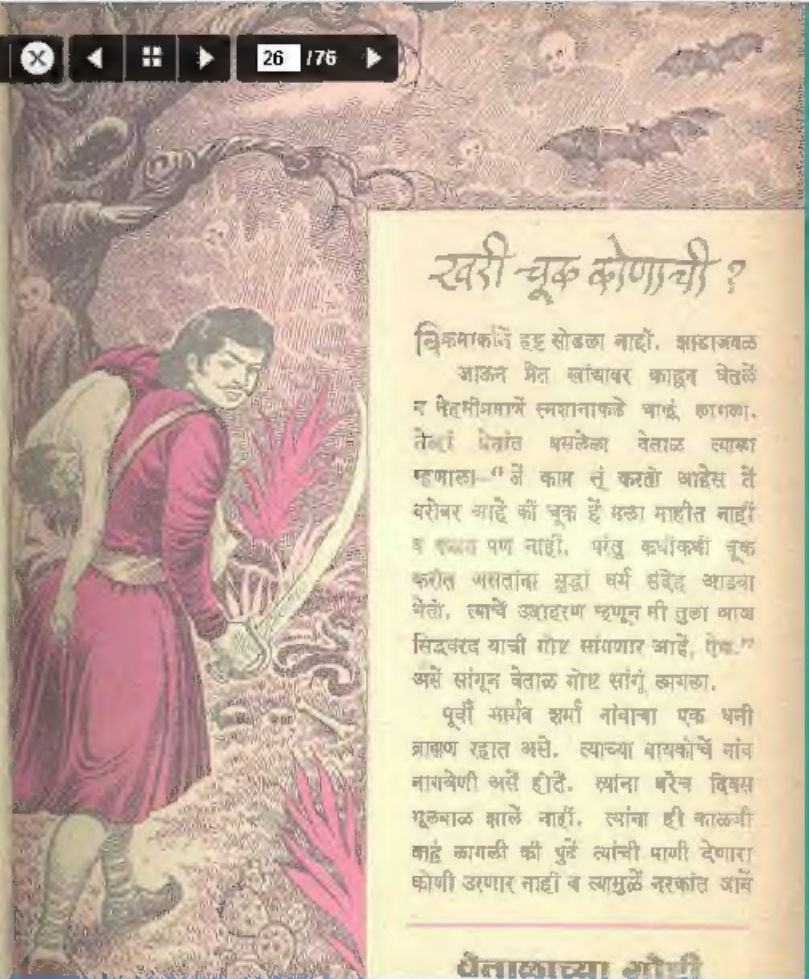
"पहिले नांव काय होतं? मुहर का?"

विमलाने बकित होऊन विचारले— "मुहरांना ते कसे काय कळले?"

"या पचास तू ज्या मुसलमान पटाणाचे वर्णन केले आहेस त्याचाच मी मुलगा!" उस्मानखान म्हणाला.

विमला ते ऐकून बकित शाली.

[पुढे चालू]

खरी चूक कोणाची ?

विक्रमाकान्ते हट्ट सोडला नाही. झाडाजवळ आऊन भैत खांब्यावर काढून घेतले व भैतमीनमार्गे स्वयानाकले बाहेर कागला. तेव्हा भैतांत बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला: "जे काम तू करतो आहेस ते बरोबर आहे की चूक हे मला माहीत नाही व कळत पण नाही, परंतु कधीकधी चूक करीत असतांना मुझा बर्मे संदेह आडवा येतो, त्याचे उदाहरण म्हणून मी तुला बाब सिद्धवरद याची गोष्ट सांगणार आहे, ऐक."

असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला. पूर्वी अर्माव शर्मा नावाचा एक धनी ब्राह्मण रहात असे. त्याच्या बायकोचे नांव नागवेली असे होते. त्यांना बरेच दिवस भूलाळ झाले नाही. त्यांना ही बातली काहे कागली की पुढे त्यांची माणी देणारा कोणी उरणार नाही व त्यामुळे नरकांत जावे

वेताळाच्या गोष्टी

लागेल. नागवेणीला मूळ न शाल्याबद्दल फार वाईट वाटे.

एकदां एक सिद्धपुरुष त्यांच्या गांवांत आला. भार्गव शर्मांना ती गोष्ट कळली. तो त्या सिद्धपुरुषाकडे गेला व त्याने त्याला पुत्र संतती नसल्याबद्दल वाचको दुःखी असल्याचे सांगितले व विचारले "आमच्या भाषांत अपत्य आहे की नाही हे सांगावे." सिद्धपुरुषाने त्याचा हात पाहिला व म्हणाला— "बाबा, मुलाचे तोंड पाहण्याचे साम्य तुला या जन्मी वरी नाही. तरी दान बर्मा फांत रहा."

भार्गव शर्मा म्हणाला— "येणाराज! आपल्या सारख्या सिद्धपुरुषांस या जगांत अशक्य असे काय आहे! आपण निश्चय फेळांत तर भाग्य देखील पाळटेल. आपण कृपा करून आम्हाला मुलगा होईल असा आशीर्वाद द्याना."

त्या सिद्धपुरुषाने एक आंबा घेतला व तो भंगवून भार्गव शर्मांना दिला आणि म्हणाला— "तो आंबा खाणाऱ्याला एक गुणवान मुलगा होईल. तू आमच्या बायकोला आघोळ करून मग ती स्वयंकासांग त्याने त्याप्रमाणे दिला. म्हणाला— "एका सिद्धपुरुषाने हा दिला आहे. तू आघोळ करून खा. गुणवान मुलगा होईल."

भार्गव शर्मा आपल्या बायकोला ते सांगत असतां दोजाराच्या वाईने ते ऐकले. तिचे नाव आदिलक्ष्मी होते. भार्गव शर्मांची बायको ही आंबा पुजेच्या सोयीत ठेविल असतां तिने पाहिले. नंतर ती भार्गव शर्मांच्या बायकोला इकटप्या मिळवून घ्यातां गुंतवून व तिची नजर चुकवून तो आंबा उचलून घेऊन गेली.

आदिलक्ष्मी तो आंबा सोडून घेऊन गेली त्याला एक कारण होते. तिला

सात मुली झाल्या होत्या, संतु एकदेखील मुलगा झाला नाही. मुलाची इच्छा पुरी झाली नव्हती. मुलगा होईल असे भार्गव शर्मा बायकोला सांगत असतां तिने ऐकले होते. तिने घरी रोत्याबरोबर आंबोळ करून कोणाला सांगितल्याशिवाय आंबा खाऊन टाकला.

नागवेणी आंबोळ करून आंबा घ्यायला गेली तेव्हा तिला जागेवर आंबा दिसला नाही. तिने पुष्कळ खोडून हुडकून पाहिले. पण आंबा जागेवर असेल तर ना मिळणार! नवरा रड्यावेल. आंबा हावल्याचे कळले तर हाय खाऊन जिवचे काही बरे वाईट करून घ्यायला मागे पुढे पाहणार नाही म्हणून नागवेणी खोटे बोलली. आंबा खाण्याचे तिने नवऱ्याला सांगितले.

परंतु नागवेणीचे कष्ट त्यामुळे दूर होण्याऐवजी त्यांना त्याच वेळी सुवात झाली. सिद्धपुरुषाने दिलेले फळ खाऊन घ्या- नेतर खावारी श्री गरीबर दोणार व तिला मूळ पण दोणार. म्हणून नागवेणी तिला दिवस राहत्यांचे लोकाना सांगू लागली. तिच्या माहेरच्या लोकांना आनंद झाला. तिची भावटी बहीण भागीरथी तिला नागवेणी पण तिच्या बरोबर निघाली.

मेढायला आली तेव्हा भागीरथीला देखील दिवस राहिले आहेत व तिसरा मदिना आहे हे कळले. नागवेणीने आपल्या बहिणीला सांगितले व म्हणाली— "या संकटांतून कशी काय सुटका मिळणार देवच जाण. तुला मूळ होईल ते तू मला दे. मी ते स्वतःचे मूळ म्हणून सांगेन. विनमोभात प्रथ सुटेक." पण भागीरथी म्हणाली— "ताई! ते करे न! पण मूळ होईल त्याच्या बहिणांचा होकार नको का घ्यायला!"

भागीरथी आपल्या गांवी निघाली तेव्हा तिच्या बरोबर निघाली.

ती नवऱ्याला म्हणावी—“पहिलेच बालंतपण आहे. बहिणीची दोन तीन बाटंतर्णे झालेली आहेत. तेव्हा तिच्या बरोबरच जायें. नाहींतर बालंतपणांत त्रास होण्याचा संभव आहे. बालंत प्राण्यावर मुलाला वेळून घरी येईन.” भारीव शर्मांनीं होकार दिला.

भागीरथीला थार झुलें होतं. तिला मुलें होती व मुली पण होत्या. तिचा नकरा दुर्व्यसनी होता. त्याला खर्चाकडे पैसे कधीच पुरत नसत. बायकोनें विचारल्यावर तो म्हणाला—“मुळगा दे, भाक्षी ना नाहीं. पण मुलगा वेळून जातांना सगळे दाग-

दागिने ठेवून आयला सांग!” नामनेचे त्याला देखील कवळ झाली.

भागीरथीला सांगणेनें हचिळस्यप्रमाणें मुलगाच झाला. त्यानवगैर सर्व दिनबोभार पार पडले. नामनेणीं मुलगा व बहिणीला वेळून आपल्या गांवां आली. तिनें आपले सर्व दागिने काढून भागीरथीच्या घरी ठेवून दिले.

भारीव शर्मांना आनंद झाला कीं भागीरथीच्या रूपेनें त्याला एक मुलगा झाला. त्यानें मुलाचे नांव सिद्धवरद असे ठेवले. सर्व दागिने कोठे गेले हे स्वऱ्यानें विचारता नामनेजीनें कोठें मागितलें. स्वऱ्याची—“मी बांधाळीसाठीं नवीवर गेलें होतें. शक्तिने काढून एका गाळेच्यात बांधून काढावर ठेवून दिले होते. आधीच करून परत येऊन पाहतां तीं ते गाळेचेच नाहींत झालेले.” जाऊं देत दागिने क्षोन्यासारखा दुसऱ्या निळाका पुरे झाले. सर्व भारीव शर्मांनीं स्वऱ्याचे समाधान करून घेतलें. मुलगा भागीरथीच्या दुचावरच वाढत होता.”

आचा साळ्यामुलें दोजाराच्या आदि-द्रक्षीला पण एक मुलगा झाला. त्याचे नांव माधव ठेवण्यांत जालें.

बऱ्या आणि माधव दोजारीच व्हानाचे मोठे झाले. पण दोघांच्या स्वभावांत किती फरक दिवून आला! हक्कू तो करक इतका बाहूं लांगला कीं पाहणाराला जाणवूं लागला. माधव बुद्धिमान, शहाणा, विनम्र व मुशील होता तर सिद्धवरद मूर्ख, दुष्ट व उडट निघाला. भागव शर्मांना माधवमध्ये

अग्रे पुण्यानें समितलेले सर्व गुण विसले. स्वऱ्याच्या मुलांत माधव ते गुण दिसले नाहींत. वरदानें पथम आपल्याच घरीं बोरी करावया सुरुवात केली. नंतर दुसऱ्यांच्या घरीं बोरी करूं लागला. चापाने त्याला

मुण्कळ सुधारण्याचा यत्न करून पाहिला. पण सर्व प्रयत्न निष्फळ ठरले. शेवटीं मुलानें आपले घर सोडलें व एका हळकट बाईबरोबर जाऊन राहूं लागला.

पुढें कांहीं दिवसांनीं तो आजारी पडला. तेव्हां त्या बाईनें त्याला घराबाहेर हांकलें. कित्येक दिवस तो उपवास तापात करीत राहोमाळ हिडला व शेवटीं मरण पावला. त्याच्या कारना पुण्या क्षान्या नव्हत्या. म्हणून तो पिशाच रूपें हिडूं लागला.

तो नवाच मुलांच्या जातींत वाळा होता. म्हणून मुलें त्याला वळून आपल्या घरदारा

कडे घेऊन गेली. भुतांचा पुढारी त्यांना पाहून म्हणाला "तू भूत होण्याचे कारण एकदा तू नगून हुसरे कोणीतरी आहे. तुम्ही ही स्थिती व्हायला गेले कोणी कारण जसेच त्याच्या मानगुटीला जाऊन बस."

येथवर गोष्ट सांगून येताळ विचारला "राजा, वरदाच्या भुताने कोणाची रे मानगुटी घाबी? वतलोभाने आपला पोटाचा गाळा वटणीका देऊन टाकणाऱ्या निर्दयी भागीरथीच्या की त्याला लहानाची मोठी करणारी जी नागवेणी सिध्दा? तू या शेकाचे समाधानकारक उत्तर वाचून कुजून दिले नाहीस तर तुका परिणाम माहीलच आहे, तुझा डोक्याची धोसर झकले होऊन तुझ्याच पायावर लोंढे लागतील."

तेव्हा विक्रमार्क म्हणाला "वरद भूत झाल्या कारण भागीरथी खास नव्हती.

तिने आपला मुलगा आपल्याच श्रमन बहिणीच्या मांडीवर ठिका होता. त्यात पुढे फाय. लहानपणी त्याला अत्यंत दुष्ट पावून तिने मातृवर्णाचे पाळन केले. सारे पाहिले तर भीमंत पराभोत लहानाचा मोठा झाल्याने वरद बासनांचा मुलगा झाला व त्या राहाल्या म्हणून तो भूत झाला. पुढे नागवेणीची पण नव्हती. तिच्या नवऱ्याने किती अम करून तो भावा मिळविला होता. ते हरवल्याचे ऐकून नवरा हाय लाईस म्हणून तिचा खोटे थोडक्याने लागले. आदिच्छेने तो आपा चालून तेला म्हणूनच हा सर्व प्रकार घडला. तेव्हा तिचीच मानगुटी भूताने बघली."

अशा सधेने राजाचे मौन भंग होऊन येताळ भेताबरोबर नाहीसा झाला व पुन्हा झाडाच्या फांदीला जाऊन लोंबकळू लागला.

मिथिला जल

जगात देशांत एक तरुण मुबक होता. "तुलाच बोलावते आहे थाव जरा..."

एकदा तो समुद्रकाठी हिंदत असता ती म्हणाली.

त्याला एक भासा एका डबक्यात तडफडत तो सकित होऊन जरा भीत भीत तिच्याजपळ गेला.

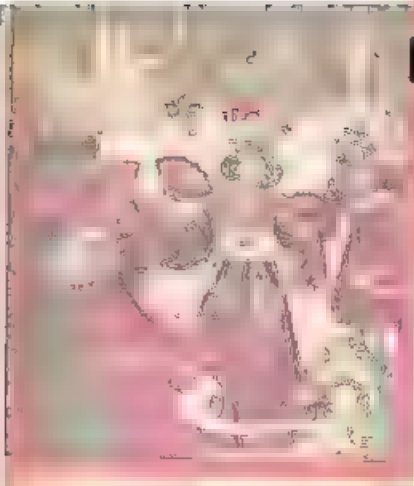
त्याला एक भासा एका डबक्यात तडफडत तो सकित होऊन जरा भीत भीत तिच्याजपळ गेला.

त्याला एक भासा एका डबक्यात तडफडत तो सकित होऊन जरा भीत भीत तिच्याजपळ गेला.

त्याला एक भासा एका डबक्यात तडफडत तो सकित होऊन जरा भीत भीत तिच्याजपळ गेला.

त्याला एक भासा एका डबक्यात तडफडत तो सकित होऊन जरा भीत भीत तिच्याजपळ गेला.

त्याला एक भासा एका डबक्यात तडफडत तो सकित होऊन जरा भीत भीत तिच्याजपळ गेला.

ही होयें मुद्रागस्त पाण्यात उभी होती. थोडे पुढे गेल्यावर ही बही एक मासा मत्स्यां. तरुण विचारा पाहूनच आला समुद्र राजाच्या राजधानीस जाताना वारित तो मासा होला म्हणाला-“समुद्रराज जर तुला काही वर मागून घे असे म्हणाला तर मंत्रवलेल्या पाणसिंहाय काही नको असे हांग. तू त्याच्या मुकीचा जीव नाचविला जाहेस म्हणून राजा तुला सांगीने तू मागशील ते देईल. तू तो मंत्रवलेला कान वापरून कानाचा लावून ऐकलेस तर तुला सर्व प्राण्यांची भाषा कळू लागेल.”

समुद्रराजाने त्या तरुणाचा आपल्या दरबारात सत्कार केला. त्याच्या मागण्यांनुसार व गायन दोन्हीचा कार्यक्रम होता तो तरुण समुद्र राजाच्या पाहुणा म्हणून काही दिवस राहाला. बरी परत आपल्यासाठी राजाचा निराप कळू असता राजा त्याला म्हणाला “तू काय बाटेल तें मागून घे, मी आठवण म्हणून तुला ते देईन.”

“मला मंत्रवलेले कान घा! त्यागवताना मला दुसरे काही नको.” तरुण म्हणाला-“समुद्राने तमच्या कानाचा जोडी एकत्र एक आहे तसा तू मागवली आहेस. तेव्हा मी तुला ते देवा.” त्यानंतर समुद्रातून कान मंत्रवलेले असून काहीन मंत्राने त्याला उभे जी जी त्याला मंत्राने असता हांगे तीच त्याला पोचविलेला गेली.”

तरुण समुद्रकाठी बसला होता. त्याला काही पक्षांची किलबिल ऐकू आली व काय दोस्त आहेत हे कळाले म्हणून त्याने ते मंत्रवलेले कान बसवून घेतले. ज्या बरोबर पक्षी आपलात काय बोलत जाहे हे त्याला कळू लागले

“या माणसांना काढते की ते काय शाहाणे आहेत, पण त्यांना काय काढत

कावळे 'काव' 'काव' कीत असल्याने ऐकू आला, त्याने मंत्रवलेले कान लावून पाहिले तेव्हा त्याच्या कानी हे शब्द पडले- “लोक तरी किती मूर्ख आहेत! मोठ-मोठे बैश कोठून कोठून बोलावून घेऊन आले. परंतु एक तरी जमीनदाराच्या कुलीला बरा करू शकला का! कसा पोणी ठीक करू शकणार! तो आजार ओषधाने बरा होणारा नाही. जमीनदाराच्या मरावरचे छप्पर गारठण्याचे काम चालू असतां गवताबरोबर एक सापदेखीक स्यावर टाकण्यांत आला आणि कसून नांघण्यामुळे

अडकून राहाला आहे. तो दपाशी मरत आहे. जोपर्यंत त्याची घुटका होत नाही व त्याला पोस्तर खायला मिळत नाही तोपर्यंत जमीनदाराची घुस्मणी बरी होणे शक्य नाही." खानजे आपसात हेंच झालत होते.

त्याने विचार केला बरें झाले की हे मला तरी कळेल. तो जमीनदाराकडे गेला. घराबाहेर लिहिले होते. "माझ्या मुलीला बरें करून देईल त्याला तो भागेल ते मिळेल."

तो तरुण आत गेला व म्हणाला—"ही तुमच्या मुलीला बरी करून दाखवितो."

तेथे जमलेले नैसर्गिक लागले. म्हणजे—
"आमच्यापैकी एकाला देखील ज्या आजाराचा पत्ता लागला नाही तो हा बरा करणार न्हणे." परंतु जमीनदाराने त्याच्या बोलाण्याकडे दुर्लक्ष केले.

रोम्याला पाहून तो तरुण म्हणाला—
'हा आजार माही. एक शाय आहे जीवहिंसा होत आहे. छप्परांत गवनाबरोबर सांप अडकला आहे.'

जमीनदाराने नोकरीला बोलावून छप्पर धाकटून पाहिले. एक सांप एका वाव खाली गवताबरोबर अडकला होता. त्याला सोडवून दूध पाजवले. तो दूध पिऊन चालू लागला. त्याबरोबर मुस्मणी उठून अंधारगावर बसली. सांप आगल्ली भाडा पुढे गेल्यावर मुस्मणी उठून उभी राहिली. सांप निवून गेल्यावर मुस्मणी छान बोळ लागली. तिच्या आजार मरा झाला.

त्या तरुणाने जमीनदाराच्या मुलीला हाचबळ म्हणून त्याने त्याच्याशीच निवृत्ती करून देऊन त्याला आपला घर जावई करून घेतले.

हाता पायांची किंमत

दुर्दैवाशिवाय मग उदयसेन एक धर्मपरायण होता. त्याने प्रजेच्या सुखसाठी त्याच्या राज्यात दयाळू सारी म्हणून नव्हता, सर्व प्रजा जिवंत होती व राज्यांत सदा सर्वकाळ शांतता पसरलेली असे.

त्याला एक भिकारी होताच. तो एक दिवस मरत होता. त्याला मजजू लागले होते. त्याने मीक भागण्याचा धंदा करत होता. राज्यांत सर्व प्रजेला काम करणे भाग्यकारणाने लोक भीक पाळायला येत होते. त्याला लागले. पुढे पुढे त्याला भीक मिळत नव्हत. त्याला कायले.

त्याला मजजू लागून दुपार पर्यंत त्याने भिकार करीतली होती. त्याला कोणी मूठभर द्यायला देत नव्हते. एका रस्त्याच्या

बाजूला बसून भीक मागू लागला. देवाचे नांव घेत राहाला तर लोकांची कृपादृष्टि कदाचित्त इकडे बळेल या हेतूने तो मोठ-मोठ्याने ओरडून देवाचे नांव घेऊ लागला. "देवा! या गरिबावर दया कर. एक मूठभर तांदूळ दे! या दुर्दैवी लेकरापुढे भाकरीचे दोन तुकडे टाक."

परंतु त्याच्याकडे तोंड फिरवून देखील कोणी पाहिले नाही. दपाशी होताच, ओरडून बसून गेला. त्याला देवाचा राग आला. म्हणाला "देवा! कोठे मेलास रे! लोक सांगतात, जो जन्म देतो तो उपाशी ठेवतो का! तू मला जन्माला आणलेस आता मला खायला का नाही देत? पुढीं अन्न परो बाप मर ' तो देवालाच दिव्या देऊ लागला.

त्याच वेळी राजा तिकडून जात होता त्याला भिकाऱ्याने ओरडणें ऐकुं आलें धाव्यावरून उतरून ती भिकाऱ्याजवळ गेली आणि विचारूं लागला 'कोणला देतु शिऱ्या देत आहेंम ?'

'आणखी कोणला ? महा पापी त्या परमेश्वराला !' भिकारी म्हणाला.

'देवाला ? त्याला कां दे शिऱ्या ? त्याची आराधना पुजा करताना त्यानें काम नईत केलें तुझें ?' राजानें विचारलें

'आज सकाळीं उदक्यापासून एक तीन पोटान गेले असले तर शिऱ्या ! कोणी एक पैसा तरी समोर टाकला का ?' भिकारी म्हणाला.

"तुला पैसेच हवेत ना, मी देतों मी या देशाचा राजा आहे. तूं आपला एक हात मळा दे, मी तुला एक हजार रुपये

देणें !' राजानें म्हणाला. 'हेस तर असें राजा देईत !' म्हणाला

'तुजें ऐसें मकोन ! मी कां

एक बायला त्वाग नार्ही,' भिकारी म्हणाला 'तूं माग्यवान आहेस -'

व्याचास, एक एक हजार रुपयांचे दान द्या, दोन हजार रुपयांचे दान द्या, माझ्या अर्ध्या राज्यावर दोन कोठे आ-

णत्या देवाची पुजा कर.

शिऱ्या कां देनास ! या देवानें पाय दिले आहेत. काम कर

आपला डबरा निर्यात कर.'

राजा निघून गेला.

भिकारी त्या दिवसापासून मेहे

बतून आपला उदर निर्यात करत

जडिपूति

एका दंगल एक श्राद्धाची फाटी हाताला लागली की एक डहाळी तोडून ती खाली टाकून कागला. ते

राहुन त्याच्या मुलानें त्याला विचारलें- 'काय हो बाबा ? अशा डहाळ्या सोडून का टाकत आहां खाली !'

'काहण्यांत यावें !' माझणार ती ! लोख माझांन ! हांगरा पली दरीत पांचवून येऊं

मरच !' असादी शोबटच्या क्षणापर्यंत आपली काळजी बाह्याच्या बाबाला स्वतःच्या हात नें

मृत्युसुखात जाण्याचा मी धांव माझ्याभारला मूर्ख नीच, त्यानें विचार

केला आणि गत उलटल्यावर काळाखात बापाला घरीं जाणलें आणि माझ्याव,

दुकीकडे निघाला, बापेंत कोणासाठी तो दिसणार नार्ही अशा तऱ्हेक

खाद्यावरून खातारा लपवून ठेवून दिई

राजांनै काढलेका हुकूम लोकांना मुळींच वावरला नाहीं ज्या लोकांच्या आई-वडिलांचें वय माठावळ येऊं लागले होत त्यांना ही आज्ञा म्हणजे शापच वाटू लागला. प्रजेत असंतोष वाढत चाललेला पाहून मंत्री राजाला म्हणाला “महाराज आपल्या अज्ञात परिणाम असा झाला आहे कीं शानी व अनुभवी लोक अकालीं मरण पावल्यानै तत्कांनो घडण लावणारी माणमें कमी होऊं लागली जाहेत.”

पण राजाला तें पटलें नाहीं. मंत्री म्हणाला—“मी आपलें म्हणणें खरें आहे

हे मित्र कळत दाखवायला तयार सातें नव्याने दिलेल्या मनुष्य प्रमाणे शराजत वक्तु हुकूम जाहीर केला जो कोणी राजांची दोरी कळून आणून दाखवील त्याला आपल्या दरबारांत पुढच्या रंगित बसविण्यांत येईल असें जाहीर करण्यांत आलें.”

राजेची दारी कशी काय दलायची राजा तरी नकमच दिवतो, प्रत्येक नागरिक म्हणू लागला. आपल्या बापाला पाहतात कपडून टेबणाऱ्या तरुणानें आपल्या बापाला जाऊन विचारलें कीं राजेची दारी कशी काय कळून घ्यायची ?

“जडलेली दोरी नेऊन राजाला दाखव !”

वाप म्हणाला

त्याने व राजे साहित्याप्रमाणें दोरी नेऊन तशींच्या तशी राजाला नेऊन दाखवली राजाने त्याला स्वात्मकी दिली व त्याच्या रंग में त्याला मानाची आषा पडली तें मंत्राला म्हणाला—“पाहिलेंत मी पण त्या जात भाडळतो जसें नाहीं. मरणादपेक्षा वाढला.”

ज्या म्हणाला “ही अकल या तरुणाची दारी का इतर कोणाची याचा शोध लावणारा आहे आपली एक मोष्ट जाहीर

करा. प्रत्येक नागरिकानें घुंसांमून आस्पाव दोरा नेऊन दाखवावा.”

पण तें कसें करावयाचें हें एका तरुणाला देखील सुचेंना. पण ज्या तरुणानें आपल्या बापाला माळावर कपडून बसविलें होतें, त्यानें जाऊन आपल्या नांवांना विचारलें, तेन्हां वाप म्हणाला—“बाळ तुंगुळाची एक नारीक कणी एका दो-आच्या टोंकाला बांध व तो एका मुंगीका दे. त्या मुंगीका त्या खंखांत सोड. ती खंखांत जाऊन शंसाच्या भाकांतून पलीकडे त्या कणीच्या बरोबर दोरा घेऊन जाईल. कणी सोडून टाक व

राजाळा संसामून आरपार गेलेंका होरा दाखव" वाप म्हणाला

त्या तरुणानें बापाणें समिजलें होतें आगदी तसेच कोलें, दोन्हीसकट त्यानें होल नेकन दाखविला राजा त्या तरुणाची हुशारी पाहून फार खूब खाला.

मग्री पुढें मेळून राजाळा म्हणाला "हा तरुण तर सोच राखेची होरी चळगारा तरुण दिसतो आहे. झालें हीं दोन्ही कामें स्वतःच्या भकलेनें केळी असरीक हें मानायला मी तयार नाहीं"

मन्यानें राजासमोरच त्या तरुणाला विचारलें कीं तूं हे स्वतःच सर्व केलेंस कीं बापसी पंगो पुरा हें किविलें

युवाने सरे सरे तें सांगून टाकलें. म्हणाला—"महाराज! माफ करा! मी साठवें वर्षे पुरें होतांच आपल्या आज्ञेभाणें

आपल्या मावांचा सोडायला खांधावर उचलत

होतां. मग फक्त ही वहाळ्या रोहून टाकीत होते.

पाहून मला तें क्रूर

मी त्याना बरी परत मेळून आलों. आज मी त्यांना सांग्या जाणाच्या इति

व त्याचें रक्षण करीत आलों

सूचनेप्रमाणें मी राखेची होरी

व त्यानींच सुचविलेल्या बुक्तीनें

आवून आणलां

तें एकूण राजाचे डोळे

केसी

केसी

केसी

केसी

मरण पावून त्यानं रानांत एक भायम राभूत हरिभगत करीत न रात्रीवर बसला. तां

नाचने लुटा मणान गुणघाळ निवून मेघासनने आ

हा भूषण त्या मित्र बुद्धि याला

नावाचा मित्र हान

लगा बुद्धिमान मिघावा

कंच. तें पाहून सर्व ह

समोर नाहीं, पण पाठीमागून रोष्टा करीत

कदां मधावन घरा आज! नैजळ 'जाय'

वेण्यामाठा पत्तीकळे आली तिन

काय! दावागत

मथुन मथुन 'मूर्ख' 'मूर्ख' अमे म्हणतात

आता लयास जाणार

गार्दीवर बनतांन

राजीमाया विला आणि

एकला आहे. पण मूर्ख कसा असतो

हे मी बाही कधी पाहिले ही गोष्ट
सुबुद्धीला विचार, तो सांगला मीबाबत
म्हणाला

‘सत्य’ दिवशी दरवारीत सुबुद्धीला
पातनात येभावताला आयकाले विचारलेला
प्रश्न आठवला ‘यातेंना सुबुद्धीला विचारला
म्हणाला “महासत्री! मूर्ख कोणाला हा
म्हणतात व ते कसे असतात?”

‘महाराज’ मी देखील ‘मूर्ख’ हा
शब्द पुष्कळदा ऐकला आहे मला आगळा
ज ठवतो परंतु ते असतो कस हे मी
नही पाहिले. सुबुद्धि म्हणाला

बाबोबा

‘हीक हरमग मी तुला एका वाट
वट्याचा अवधी देतो या अवधीत पांच मूर्खीना
कोटून नगी धरून घेऊन ये ते असतात कसे
हे आम्हाला पहावयाचे आहे या अवधीत
आर वय ‘गु पांच मूर्खीत, घेऊन आला नाहीत
तर तुझे शोके उठवीत व वापरण्या निरा-
होणाला हांगून ठवीत’” वेधावेत म्हणाला
ने एकून सुबुद्धि घाबरला, कारण मुख
कोणाला म्हणतात व मूर्ख कसे असतात हे
‘याला माहीत नव्हते’ अशा मंत्री गुणपाल
असत’ तर तो एका भिषिकात हे काम पुर
करून दाखवू शकला जवळ

गुणपालाची आज्ञाण होताना सुबुद्धीना
जिवीत जीव आला ऊन कडक पडल होते
तरी त्याची पर्वा न करता तो गुण-
पालाला भेटायला रानात त्याच्या आश्रमाकडे
निघला त्याने गुणपालाला भेटून बघलेला
मुख वृत्तांत सांगितला आणि म्हणाला
“पांच मूर्खीना हुडकून काढण्याचे काम
तुम्हालाच करावे लागेल बाहीनर राजा
गशे होके उठवील” तो त्याच्या पायां
पडला व विनयपणे काने लागला
काही हरकत नाही बाही! मी मर-
तुम्हालाच बर राजधानीत येता आणक

बाहेरून काढिलेले ते पांच मूर्खी नेटवील अने
संगून गुणपाल सुबुद्धीबरोबर राजधानीत
जाण्यास निघाला ते एका गावा पोचले
तेथे त्यांना एक घर एका बाजूने जळत
असलेले दिसले बरामालक दुहा पाक जणाना
मदनीला बोलावून आय विश्वप्याचे काम
करण्याबद्दल ते आगोत नेल ओदीत होता.”

गुणपालने त्याला विचारले ‘काय र
बाबा घराला आग लागली असता ती
विश्वप्याबद्दल व दुसऱ्या बाजूने तेल
लावू कामाला येईल, याना काय अर्थ पला
नाही कळला!’

“तुम्हाला एवढे देखील कळू नये
या गोष्टीचे मला आश्चर्य वाटत आहे
उष्ण उष्णेत शीतलम्” ही म्हण
माहीत नाही वाटते तुम्हाला, आगोत
आग ओतली तर अग शांत होईल’
वर मालक म्हणाला

आम्ही राजधानीत जात बाहीन
येतास का आमच्या बरोबर? तुला राजा-
कडून हुनम देवविणार आहे गुणपाल
म्हणाला
वर मालकाने हकार दिला व त्याच्या-
बरोबर राजधानीत जाण्यात निघाला

निम्ने जाणखी पुढें तेन्ने व प्रका रावो
मेळून पोचले. तेन्ने एक मनुष्य आपल्या
भरापसून काहीं अंतरावर असलेल्या चिह्नांन
पाणी काढून जाणून आपल्या विहिरीत
ल्याणून अंतीत हांगा, कदाचित अशा
तन्नेन आपली विहीत पावणानें हुडुन भरावी
असा त्याचा विचार नसावा.

सुखपात्रों तथा आश्वे कारण विचारने
तेज्हां ती म्हणाला—“काय करावें, तुम्हीज
यांशा! या उन्हाळ्यांत यामची विहीर
मरून गेली आहे. भाई बायको आठ्ठरी
पाहे. पाणी काढायला ती भाहेर दूर काढे

राजा बुका मोठे बखिल देखील. गुणपल
महाराजा

तो मनुष्यदेहील ध्याम्यासरोवर आयन्ता
तपोर शाला व निधाला भुष, ते राजधानी
जवळ पोचू लागले तेव्हा सुबुद्धीने भुष-
णालाल विचारले "आपणा फक्त दोघांचे

माझ्या शिरावर ।" गणपति ।

दोषां भूतानां भरोवर वेऊन
सुद्धि वरवारांत पोऊले.

समुद्रीला पाइन मेवावंत १६८२
विचारलें—“अरे इतका लहान
परन ? पांच मूखांला व. १६८२
सांगितलें होतें, पण तूं तर व. १६८२

और हे तर जुने मंत्री दोधांचा मुखपणा तर मेकाळ ? ' अर्जुन
 हे देखील मुख आहते मांगत त्वाने चराल भाग हावणाया व
 ' सर्व दुरगारी हसू लागले, सुबुद्धि विहीरित पाणी ओतणाऱ्या मुखीचे वर्णन
 भूषाळा ' महाराज, मी याच्या कान सार्गितलं
 मन्त्रीने दोषां मुखान हुडकून घेऊन आले तो न्या सूत्रांचे श्रंगन करीत असला
 पाहें, ' ब्रह्मगी याच्या वाजवून ताने वर्णलेले मुख

“आगामी तीन पूर्व आठे नाहीत तर स्वतंत्रच मूर्ख आहेत या गोष्टीला दुजारा त्याबद्दल यांची मात खादर टाकावी देत होते. ‘हणुवास’^१ मोघवंतने रागाच्या मारात भैरवंतला ते सर्व फलले नाही तो विचारले. राणपालका बजावा. ‘बरे ते असं दे

"महाराज आपण पांच मूले वाहणार याची गोष्ट सोड ! इतर सिपाई काय मी दागवेलं, पहिल्याने या लवकर बोल !"

"त्या तिघांनी धोळ्या आपल्याका जाहेब महाराज! आपण म्हणालात की पांच मुलाना घेऊन जाण, पण सुबुद्धि स्वतः मूर्ख कोण हे सांगू शकला नाहीत व हुडकून आणू शकला नाही. माझी मदत मागतारा आपला हा महामंत्री मूर्ख आहे. आपली राणी पण तशीच एक मूर्ख आहे. कारण मूर्ख कसा असतो हे तिने विचारले. तिने विचारल्यावर ज्याने आपल्या महा-भयानका मूर्खांस जोडलेले शोधून काढायला सांगितले आणि एवढेच नव्हे तर शोधून आणून हाकविले नाहीस तर मान उडवीन आणि बसकी दिशी, त्याच्याहून मूर्ख आमली कोण असणार!" शुभपाल म्हणाला.

तो प्रत्येक मुलांचे वर्णन अशा तऱ्हेने करित असता सर्ब दरबारी शाक्या राजवून त्याला हुजोरा देत होते. शेवटी त्यांनी

शुभपालचा जयजयकार केला. मेघादेनला शुभपालने त्याका देखील मूर्ख ठरविल्याबद्दल अर्थातच राग आला. पण दरबारातील त्याच्यामोठेवर त्याच्या मिथ्याला व राणीला देखील मूर्ख ठरविल्याबद्दल राग आवून म्हणाला—"तुम्ही म्हणालांत त्यांत काही संस्थांचा अंश आहे सरा! मला वाटते की तुम्ही पुन्हा माझे मंत्रीपद घ्यावे व पूर्वीप्रमाणे राज्य कारभार चालवावा.

"मी बानकृष्णभक्त जेतला आहे. मी काय मंत्रीच करणार! मूर्ख कोण कोण आहे याचा शोध करण्याऐवजी मूर्खपणा काढात जाहे हे सिद्ध व्हा! भजेला सुखी करणे हे राजाचे कर्तव्य आहे. ते कर्तव्य समजून तुम्ही काम केलेच की पुरे!" असे सांगून शुभपाल आपल्या आज्ञांमार्त निघून गेला.

परीपकारी गोपाल

एकदा गोपाल ज्या गांवी रहात असे त्या गांवी मुलांच्या आजाराची एक साथ पसरली. दोन दिवस मुले काही खात नव्हती की खेळत नव्हती. आगदी इमून गेल्यासारखी पडून रहात. नंतर तीन दिवस तापाने आजारी पडत व त्याच आजारात त्यांचे प्राणोत्क्रमण होई.

त्या आजाराची चिकित्सा करण्यासाठी डॉक्टर वैद्य त्या गांवी एक देखील नव्हता. दहा मैलावर शिवपुर येथे चकवैद्य नांवाच्या एका वैद्याला त्या आजाराची माहिती होती व त्या आजारावर औषध घेऊन माहीत होते पण त्या वैद्याला इतक्या दुरून जाणायला स्वर्च का याची शक्ति गांवकऱ्यांत नव्हती तरीच लोक आजारी मुलांना उचलून घेऊन त्या गांवी रात मुलांना पाहाण्याशिवाय

वैद्य औषध घालला तयार नव्हता. ताप सुरू होण्यापूर्वीच औषध मिळाले तर रोगी बाचणे शक्य होते. ताप आल्यावर रोगी पाचणे शक्य होतं.

एके दिवशी गोपालच्या मुलाचाच तापाची चिन्ह दिसें लागली. गोपालच्या बायकोने नवऱ्याला कसेच त्याला चकवैद्याकडे घेऊन जायला सांगितले परंतु त्या नेळी गोपालकडे गाढी नव्हती. कारण आणखी कोणाचा तरी मुलगा आजारी होता व गोपालने त्याला आपली गाढी मुलाकडे घेऊन जायला दिली होती. म्हणून गोपालने वैद्याला बोलावून मुलाला दाखविण्याचे ठरविले.

इतक्यांत शेजारच्या सोमेश्वर नांवाच्या बाळणाने त्याच्या मुलाला तापाची चिन्ह दिसें

“आहो! तूरी शिशुवत्सल्यं त्वं
बाह्वन,” तो बह्मणा गोपाळ गाईतून
नसून गाडी हाकू लागला व शिवपुत्रा
कवकर पांचला जमीनदाराचा मुलगा व
त्याची बायका गाडातून उतरले व गोकर्नाला
सांगितले, बाबा वक्रवैराकट्टे घेतून जा.
वैद्यशुभा याच्या गावा येऊन जा व त्याची
काम सोपेलें म्हणजे वैद्यशुभाचा भरी पांथव.
अश्वीनच गोपाळ त्याच गाडीतून वैद्य-
शुभाच्या घरा गेला नदीमहाराजी गाडी
दहासांघां उभी पाहून वैद्यशुभा धावत आले
गोपाळने वैद्यकाचें कापण सांगतांच उत

रोन्वांना गांवावळा सांगून गोपाळच्या बरोबर ते निघाले. वैद्यबुवा निघून गेल्या सोमेधर येऊन पोचला. घमूत झालून आला होता विचारा. वैद्यबुवा बरी नाहीत व गाडीत बसून कोठे तरी गेले आहेत हे ऐकून लगेच हातात हाताने विचार. पण काय करणार वाट पहात बसला.

तिकडे वैद्यबुवा गोपाळच्या घरी पोचले. त्याच्या मुलाकडे पाहून ओषध दिले. पण-वाणी सांगितले. नंतर गोपाळ वैद्यबुवांना सोमेधरच्या बरी कोळकून घेऊन गेला. त्याच्या मुलाकडे पाहून त्याला ओषध देविले. वैद्यबुवांनी जी ती घ्यावी होती ती दोघांच्या लहान गोपाळने दिली.

वैद्यबुवा आपल्या गांवी परत गेले व त्यांनी जमीनदाराची गाडी परत पाठवून दिली. सोमेधरने त्याचा मुला बाजारी

मसक्याचे वैद्यबुवांना सांगितले तेव्हा वैद्य-बुवा म्हणाले “म्हो, मी तुमच्यान गांवाला जाऊन आलो आहे. गोपाळरावांच्या मुलाला व तुमच्या मुलाकडे पाहून त्यांना ओषध सगळे देऊन हा घेतो आहे, बहा !”

सोमेधरने विचार केला, गोपाळ तुमच्याच्या मजतीला घांबला व देव त्याच्या मदतीला घांबला त्याने आपल्या मुला-बरोबर माझ्या मुलाला पण दाखवून माझ्या-कर किती उपकार केले ! मी मात्र स्वतःच्या स्वाभिमानी दुष्टाच्या दुःख ओळखू शकलो नाही. गोपाळ हा मनुष्य नसून देव पुरुष आहे. ‘आपणासारीले करिती तत्काळ’, असे लोक काही गोजकेच वा जगात असतात तुकारामांनी जगिच का सांगितले आहे की “तोचि राव ओळखवा, देव तेथेचि जाणावा !”

योग्यतेची परीक्षा

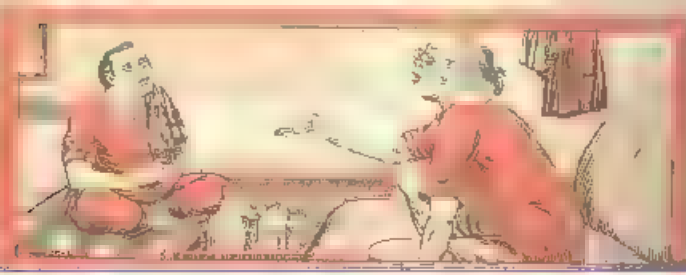
माळव्याचा राजा योग्य अधिकारी निराक्या कामावर नेमण्यासाठी दर वर्षी परीक्षा घेत जसे. जनेक तरुण उत्तरेवार रानाकडे येत. राजा त्यांना मंत्री सेनापती किंवा कोशाध्यक्ष यांच्या हातांसाठी काही दिवस कामाला ठेवी. बरिष्ठ अधिकारी निराकृत्य प्रकारे त्यांची परीक्षा घेत व कामगिरी परीक्षा झाल्यावर त्यांना त्यांच्या योग्यतेनुसार कामावर नेवी.

एकदा राजाकडे दोन तरुण परीक्षा देण्यासाठी आले. त्यांची नावे विजय व विमल अशी होती तर्कशास्त्र व नीतिशास्त्र यांशी विषयांचा त्यांनी अभ्यास केला होता युक्त व लौकिक ज्ञान कोणाचे किती आहे हे पाहण्यासाठी मंत्र्याने त्यांची परीक्षा घेण्याचा ठरविला.

त्याने विजय व विमल यांना एकेक टोपले दिले आणि गांवाची नावे सांगून त्या त्या गांवी जाऊन ते टोपले त्या गांवाच्या एका ब्रिगिड व्यक्तीकडे पोचविण्याचे काम दिले. त्याने त्यांना हे देखील बजावून सांगितले की पावती मिळून येऊन यावी.

विमल मंत्र्याने सांगितलेल्या मार्गी निघाला. धोरान्त कावळे फोकाळे, कागळे. मुदवाने त्याला रस्त्याच्या बाजूला एक बावडी दिसली. तो त्या बावडीत उतरला पंधरगार पायी पिऊन हात पाव स्वच्छ धुतले व एका झाडासाठी विथांतीसाठी येऊन बसला. विचार करू लागला की सावळा काय व कोठे मिळणार !

स्थाव वेळी त्याला त्याच वाटेने जाणारा एक नावधारी मेटला. त्याने त्याला तो

महिले त्यात लग्न होत
 वेसले त्यांचे एक चिरी नि
 १६ अ हेत पांचव्याची पावली
 विभलनें असें संयुक्त को
 जाले असलीक मीतून पाहिले
 पत्तासुच हात

पाच लाडू लाडूच तर अ
 गाव तर उडविणार गावाच
 द्या

पाच लाडू लाडूच त्यानें ज
 मिटविली व मित्राला आणि ह

लाडू पांचव्याचे लिहिले हात

आमन राहाला. अशानच
 यूक ला-ली, त्या गावी पांढे
 काळ होणार हे
 जाम्नेच वाटली
 पिण्यासाठी देऊन

क. ११५

जाणार होता त्या विशिष्ट गावाचे नांव
 विचारून ते गांव जाणली किरी पुढे आहे
 हे विचारले, तेव्हा तो म्हणाला—“गाव
 पुष्कळ पुढे आहे, तिथून तीन चार तास
 काळत जावे लागेल, जवळपास दुसरे
 ते गाव आहे का विचारतां तो
 पाळा—” नाह ,”

मिगलला मॅन्पावर राग आला. इतक्या
 पाण्याची काहीच व्यवस्था केली काय
 बाही! नितक्यांत त्याला आठवले
 दोनप्यांत असेल काही तरी खायला

माग असावी बसा त्यानें
 देखील थिगल पमायेच रावले
 होते. त्यात त्याला देखील मानी
 ठवले दिवले जरावर
 पांचव्या वर पांच कळ्ये की
 ते एक चिन्ही लाववावर
 त्यानें तेव्हाच लाडू मीतून
 पत्तास हात एक टेबलीस

सोच उचलून घाला तो पुरवण गाहीं तेव्हा
 दोन तीन लाडूवांच्या कळ्या वरच्यावर
 काढून घेऊन ते लाडू काढी वळाला ठेवले
 व बाकीचे लाडू वर रचून ठेवले, लाडूवांच्या
 घुग्रा खालून तो एका तळ्यावर पाणी पसरला
 असे पुढे निघाला,

यत्ना ज्या गावीं शोधले होते त्या
 गावां पोचला व टापले पांढरी करून पावली
 लिहून घेऊन आला त्याने आणलेल्या
 पावतीन पत्तास लाडू पांचव्याचे लिहिले
 हातें पण विभलनें आणलेल्या पावतीन
 ५५ लाडू पांचव्याचे लिहिले होत.

“पांच लाख कमी कां झालें!” मंत्र्याने त्याचा विचारले. तेव्हा विमल म्हणाला— “गटित मळा मूक झाली व मला समजून मी पाच लाख खाले.” विमल म्हणाला.

“बरोबर! मला येथे ही काही मूक नाही,” मंत्री म्हणाला. पण विजयने जाणलेल्या पाचहीत वजात काही पोचल्याचे मानून त्याका जास्त आनंद झाला. रू. खाण्यापिण्याची काय व्यवस्था केलीय हे त्याने विजयला विचारलें नाही.

दोघांच्या ठोकिक झालाची आणखी एक परीक्षा वेण्यासाठी म्हणून त्याने दोन

गाळा मागविल्या व प्रत्येकीत एका पात्रात राख ठेवून दोघांना निरनिराळ्या दोघां राजाकडे ती भेट म्हणून पोचती करण्यास पाठविले. दोघां राजाही आपल्या राजाचे सत्य आहे व ते नावदिल्यासाठीच ही भेट आहे हे देखीक त्याने निघतांना दोघांना समजावून सांगितले.

विमल जंग देशास मिष्टान्न व विजय जंगतीला. विमल जंगदेशात पोचल्यावर राजाच्या दर्शनास गेला व माठवदेशाच्या राजाने पाठविलेली भेट समोर ठेवून राजाचा निरोप सांगितला.

“काय आहे काय हा पात्रांत?” राजाने विचारले

“राख!” विमल म्हणाला.

“झाला दहा फटके मारून कैदेत रावा!” राजाने जाहीर केली.

पण राजाचा मंत्री सूझ होता. त्याने राजाला सडा दिवा की माऊन देशाचा मंत्री धूळ आहे. त्याने ही राख पाठविली असली तरी खांत काही विशेष असले पाहिजे हो आपल्या सूत्रपणाची परीक्षा घेत नसेल कसावरून! तेव्हा वाळा हेच पात्र देऊन परत पाठवावे राजाला तो सडा

पसत पडला. मंत्र्याने ते पात्र विमलला परत देत, “आम्ही ही भेट परत करीत आहो!” असा राजाचा निरोप सांगायला सांगितले. विमलने विचार केला, हुडको! माऊन राज्यांत परत गेल्यावर त्याला कळले की ती त्याच्या जवळारकौशल्याची परीक्षा होती व त्या परीक्षेत तो अवघास्ती झाला आहे.

परंतु विजयने पहिल्यापासूनच काय धोकाबयाचे हे मनाशी ठरवून घेतले होते. तो अंधंतीला पोचला व राजाच्या दरबारांत जाऊन राजाका समक्षार कळत राखेचे पात्र

राजामोर टोडी म्हणाला-“महाराज मी बालव देशाच्या राजाचा तूत म्हणून आम्ही आहोत आम्ही राजांनी होय मेट थ मनागजाय नुन र व

राजा न मंत्री दोघाना भेट म्हणून ट पाठविले.

चंगल परन आज्य वर मंत्र्याला “राजाच्या पदरी मोकरी करणे

असे म्हणून निवून “व्या होता वेजवने परत वगल्यावर अवरीच्या मालवदेशाच्या राजाभाठी व न म्हणून पाठविलेली भेट समार अवरीच्या राजाने पा

ते ऐकून अवरीचा राजा मसज झाला व त्यान त्या ‘भक्ता पात’ अत तुरान महाराणीकडे पाठविले चिज्याला मर्थे भकारी राजकीय सन्मान मिळाला व तो परत व लव देशात जाण्यास निघाला तेव्हा अवरीच्या मंत्र्याने म लघदेजाचा

कला म्हणाला-“अवरीच्या महाराजांनी दावर्ही राखत अशा वक्रां वक्षपन अत मन्व्य वास्त गदा असे आपणांस करणाय सांगितले जाहं”

मुमूक्षु कुंभकर्णाचार कान फाटून उड्याण धांवला व त्याने सहस्रवधि वानर खाऊन करून रमाकडे येऊन पोचला. टाकले. ते पाहून लक्ष्मणाने कुंभकर्णावर पाण कुंभकर्णाचे पर्वतासारखे भव्य शरीर रक्ताने वृष्टि केली. पण कुंभकर्णाला त्याची फिकीर नावून निषाले. नंतर रणांगणावर जाते नव्हती. तो वानरांना खाल पुढे बसत होता. वेळी आपल्या हातात काही शस्त्रे वगैरे रागाने एक अस्त्र कुंभकर्णावर सोडले. नाहीं या गोष्टींचे त्याला मान घाले. पण ते कुंभकर्णाच्या छातीत लागले. त्याचा त्याने वाटत एक मोठे मुदराल उचळत परिणाम असा झाला की कुंभकर्णाच्या वतले जो कोणी मनुष्य किंवा पशुार्थ लोडानून अभिगवाळा वेळं लागण्या व तो समार दिवकर तो त्याने गिळून टाकला. पांढविशी जमिनीवर पडला. या वेळा वा सात आहे तो वानर आहे की राक्षस हे देखील त्याला फळले नाहीं वानर स्वस्थ: हातानून निमटून फळे लागल्यावर कुंभकर्ण त्यांच्या पाठी मागे कुंभकर्ण लटून कटाक्षित उमा राहील असा दिचार करून त्याला छटां येऊ नवे म्हणून लक्ष्मणाने वानरांना त्याच्यावर चढून बसायला सांगितले. परंतु कुंभकर्णाने त्या

वानरांना भीडसुपी झाडून टाकावी जसा तऱ्हेने झाडून टाकले. राम कुंभकर्ण पडला होता तेथे त्याला. कुंभकर्ण उठून पर्वतासारखा मुलत रामाजवळ येऊन उभा राहिला. राम कुंभकर्णाला म्हणाला "कुंभकर्ण, मिडं रफोस! तू इद्राळा जिकले होतेश. मी इद्र नाही. राम आहे. मी एका झणांत तुझा शेवट करवा."

"मी तरी विराध आहे असे वाटले का तुला? मी कबध पण नाही. खर नाही, वागी नाही की, भारीच पण जमीन हादरली. त्याचे तोंड म्हणजे एक नाही. कुंभकर्ण आहे पाहू दे तरी तुझा मुद्दाच. तो कांही बडबडत मोरडत होता.

Full Screen

127

60 176

प्राक्रम, मंतर मी तुला खाऊन टाकीन."

रामाच्या बाणवृष्टीचा परिणाम कुंभकर्णावर पडला नाही. ज्या बाणाने रामाने वागीचा वध केला होता तो बाण देखील निरयथेचोरी झाला. तो घुदगळ इतक्या वेगाने फिगीत होता की रामाचे बाण त्यामुळे मध्येच पडून जात.

तेव्हा रामाने कुंभकर्णावर बाणवृष्टीचा प्रयोग केला. बाणवृष्टीने कुंभकर्णाचा तो हातच तोडून टाकला. कुंभकर्ण जोराने ओरडला. त्याचा हात जमिनीवर पडला तेव्हा सहसावधि वानर त्याच्याखाली विरडून गेले.

एक हात तुटला तरी कुंभकर्णने माघार घेतली नाही. दुसऱ्या हाताने एक झाड उपटून तो रामाला मारण्यासाठी धांवला. रामाने वेदाभ्यास प्रयोग करून तो हात देखील तोडून टाकला. मंतर रामाने दोन अर्धघट्ट बाण सोडून कुंभकर्णाचे दोन्ही पाप कापून टाकले, कुंभकर्ण जमिनीवर पडला तेव्हा एक पर्वत आदळावा अशी राहो, वागी नाही की, भारीच पण जमीन हादरली. त्याचे तोंड म्हणजे एक नाही. कुंभकर्ण आहे पाहू दे तरी तुझा मुद्दाच. तो कांही बडबडत मोरडत होता.

त्याचा आवाज इतका भक्कर होता की बाण सोडून त्याचे तोंड बंद केल्याे लागले रामाला. कुंभकर्ण नेमुद होऊन पडला असता रामाने एक दिव्य अस्त्र सोडून कुंभकर्णाचे दोळे उडविले.

महाबली कुंभकर्णाचा आशा तऱ्हेने वध झालेला पाहून राक्षसांच्या छावणीत खळबळ उठून गेली. वानर आनंदाने किल-कान्या धाकू लागले. रावणाळा कुंभकर्णाच्या वधाची बातमी कळल्यावर प्रथम तो वेशुद्धच होऊन पडला. सुद्धी आल्यावर आतुविरडाने तो फाग नुस्वी झाला.

भावाचा वध झाल्यामुळे शोक करीत बसलेल्या रावणाचे सांत्वन करून व त्याला वीर देऊन त्रिशुर, अनिकाम, देवांतक, नरांतक, महोदर, महापार्श्व नावाचे सहा राक्षस वीर युद्ध करण्यास निघाले.

पुन्हा वानर व राक्षस यांचे घोर युद्ध सुरू झाले. नरांतक वानर सैन्यात तिरला आणि आपल्या भाव्याने सहमावधि वानरांचा संडार करू लागला. तेव्हा सुग्रीवाने अंगदाच्या आग्रवाशी युद्ध करण्यास पाठविले.

अगद नरांतकाळा म्हणाला -"सामान्य वानरांना ठार करण्यासाठी ह्या भाव्याच्या

का प्रयोग करीत आहेस. भाव्यावर वारून का नाही पहात?"

नरांतकाने लगेच अंगदाच्या छातीत तो माला मारला. पण तो भाळा तुटून गेला. अंगदाने नरांतकाच्या धोखाचा स्वतःच्या हाताने फिरविले तेव्हा त्याची डोकी तुटून गेली. तेव्हा मात्र नरांतकाचा राग आला. त्याने एक मुष्टिप्रहार अंगदाच्या डोक्यावर केला, तेव्हा अंगदाला एक जबर नलम लागली व रक्त वाहू लागले.

"अस्स! इतकी शक्ति आहे तर तुझ्या अंगांत." असे म्हणत अंगदाने एक

चंद्रोदा

चंद्रोदा

एक गदा घेऊन वानरांचा संहार सुरू केलेला पाहून अक्षय नांवाच्या वानराने त्याच्याही वंशघुल सुरू केले. त्याची गवा कापाच्यामुळे तो जखमी झाला होता तरी त्याने महापार्श्व राक्षसाच्याच गदेचा प्रहार करून महापार्श्वचा वध केला. यावरून जाऊन राक्षसवीर रणांगणावरून पळू लागले.

राक्षस पळू लागलेले पाहून अतिकाम नांवाच्या राक्षसाला फार राग आला तो कुमकर्णासारखाच महाबली होता. त्याने वानरांचा संहार सुरू केला.

रामाने दुरून अतिकामाला पाहून चकित होऊन विभीषणाला विचारले "पर्वताकार महाबली हा राक्षसवीर कोण ? त्याचे धनुष्य सुद्धा सामान्य दिसत नाही."

"हा राक्षसाचाच धन्यमास्त्रिनीपासून झालेला मुलगा आहे. याचे नांव अतिकाम. हा एक किरता किलाच आहे. ब्रह्मदेवाची स्मरणना करून वाने देखील दिव्याचे मिळविली आहेत. याला वेळेवरच वाटेका लावले नाही तर हा वानरांचा संहार करील," विभीषण म्हणाला

कुसुम, त्रिविद, भैर, नील व शरभ नांवाच्या वानरांनी त्याच्यावर हल्ला केला.

त्याने त्या सर्वांना लोंबडी पहारीने बडवून काढण्याचा उपक्रम सुरू केला. नंतर तो रान उभा होता तेथे आला. आणि म्हणाला "सागान्य लोकांशीं ही युद्ध करित नाही कोणी समर्थ असेल त्याने माझ्याशी युद्धाला यावे."

ते ऐकून कृष्ण पुढे सरसावला त्याला अतिकाम म्हणाला-"कृष्णया ! तू अजून लहान आहेस ! माझ्याशी तू युद्ध करणार ! अतिकामाने गर्वोक्ति केली.

"या गप्पा लोक आणि पराक्रम असेल तर तो दाखव." कृष्ण म्हणाला

दावाचे धनुष्य सुरू झाले. दोघांनी स्पर्शावर वाणझाट घडव घाली पर स्पर्शाच्या प्रसंगाचा संहार केला अतिकामाने अनेक फवच घासण केले होते म्हणून कृष्णाच्या बाणांचा त्याच्यावर काही परिणाम झाला नाही. ते पाहून कृष्णाने जबाबालाचा प्रयोग केला आणि अतिकामाचा शिरच्छेद केला.

सहाचे सहा राक्षसवीर ठार झाल्याने बर्तमान ऐकून रावण घाबरला तेव्हा इंद्रजित पुढे आला व आपल्या बापाला ताम्बकार करून म्हणाला -"इंद्रजित जिवंत

Fullscreen

127

X

◀

⋮

▶

64 176

आणि एका काळ्या बकरीचा बळि दिला. धुराशिवाय अमि प्रज्वलित झाला व जवळ मिळणार याची जणु कांहीं सूचना झाली. नंतर इंद्रजिताने ब्रह्माचा जप करून रव, धनुष्य इत्यादि संजविले. सर्व निवृत्त गेल्यावर इंद्रजित आपला रव व सारथी यांच्या सह आकाशात अवधान पावला. राक्षससैन्याने जावंत उरलात. त्यांनी

जवळच्याच वानरावर हल्ला केला. प्रमुख वानरवीर गंधमान, मल, मैद, गज, जांबवंत, सुग्रीव, कृष्ण, अंगद, द्विवेद इत्यादि इंद्रजिताने सोडलेल्या बाणांनी जखमी ठारले. कांहीं मृच्छा होऊन पडले व असंख्य ठार झाले. इंद्रजित आकाशात कोठे आहे हे वानरांना कळले नाही.

इंद्रजिताने सोडलेले बाण रामलक्ष्मणां- वा पण येऊन पडले. राम लक्ष्मणांना म्हणाला-“वा इंद्रजिताची कमें युद्ध करून घ्याने हेंच फळत नाही. कारण तो अशुद्ध आहे. त्याच्या बाणवृष्टीलाच सर्व शानर सैन्याची त्रेषा उडून गेली आहे. म्हणून आम्ही मूर्खित होऊन पडल्याचे सोंग करणारे, म्हणजे इंद्रजिताला ज्ञानंद होईल इंद्रजिताने एक होम आरंभिला. व तो निवृत्त जाईल!”

चांदोवा

समवेत झाले देखील. रामलक्ष्मण वेशुद्ध होऊन पडलेले पाहून इंद्रजिताच्या मनाचे समाधान झाले व तो आनंदाने लंकेला परतला.

रामलक्ष्मण मूर्खित झालेले पाहून वानर- सैन्यात हाहाकार उडून गेला. सुग्रीव, नील, जांबवंत, अंगद इत्यादि वानर सरोवरच वेशुद्ध होऊन पडले होते.

रामलक्ष्मणांना वेशुद्ध स्थितीत पाहून धावतून गेल्या वानरांना विभीषण म्हणाला-“तुम्ही वाघरण्याचे कारण नाही. कारण रामलक्ष्मणांना मूर्खी आलेली नाही. मूर्खी वाल्याचे ते सोंग करीत आहेत.”

रात्री चांगला काळोख पडल्यावर हनुमान व विभीषण कोण वेशुद्ध आहे, कोण शोपला आहे, कोण घुटावस्थेत आहे हे पाहण्यासाठी एक दिवा घेऊन निघाले.

इंद्रजिताने त्या दिवशी फक्त पांच प्रदोषांचे युद्ध केले व तोवच्या अवधीत सातुसष्ट कीडी वानरांना संदार केला. वेशुद्ध होऊन पडलेल्यांत सुग्रीव, अंगद, नील, शरभ आदि प्रमुख होते. राम व विभीषण जांबवंताला शोभू लागले. सुदैवाने त्यांना वयोवृद्ध जांबवंत दिसला. दोघे त्याच्या

जवळ गेले. विभीषणाने त्याच्या अंगाला स्पर्श करून तो जिवंत असल्याची खात्री करून घेतली व हळू विचारले-“आजोबा, कसे काय वाटते?”

जांबवंत खोल आवाजात म्हणाला-“कोण विभीषण का? मला दिशत नाही म्हणून विचारतो आहे. माऊली कोठे आहे?”

“आजोबा तुम्ही सुग्रीव, अंगद, रामलक्ष्मण यांपैकी एकाचीहि चवकशी केली नाहीत?” विभीषणाने विचारले.

“माऊलीचीच चवकशी मी एवढी का केली म्हणून विचारतोस? ऐक तर

चांदोवा

Fullscreen

127

66

176

सांगतो. वानर सैन्याची कतक झाडी तरी वानर जातीचे हावे राक्षसारा हो एकदाच आहे. तोच नसेल तर वानर सैन्य जिवंत राहाल काय किंवा न राहाल काय! सारसंच! माकडी जिवंत असोपर्यंतच मला या जिवाचा मोह आहे.” जांबवंत म्हणाला.

हनुमान हे सर्व ऐकत होता. त्याने जांबवंताजवळ जाऊन त्याच्या पायांवर होके ठेवले व आपले प्रेमळ आवाजात म्हणाला—“आजोबा! मी आपले लेकले!”

माकडीचा आवाज ओळखून जांबवानाच्या जिवात जीव आला. म्हणाला—“बाळा! जरा जवळ ये. या वानरांच्या रक्षणाचा भार आतां तुझावर आहे. तुझाशिवाय इतर कोणालाही ते साध्य नाही. तुला समुद्रापलीकडे हिमालय पर्वतापर्यंत जावे

कायेज, हिमालय, पर्वताची तळम व कैलाश नांवाची दोन उच्च शिखरे आहेत. त्या दोन्हीच्या मध्यामार्गी उच्चमोचम औषधी वनस्पतीचा एक दोंगर आहे. त्या पर्वताच्या शिखराक चार तेजस्वी औषधी वनस्पती आहेत. त्यांची नावे अनुक्रमे विशम्भ करणी, संधानकरणी, द्युतसंजीवनी व सोवर्णकरणी अशी आहेत. ते वनस्पती हुटकून घेऊन ठेवकर ये.” ते वनस्पती घेलेवर घेऊन आलास तर सर्व वानर पुन्हा जिवंत होतील.

रुगेच हनुमान रात्रीच्या रात्री एका पर्वत शिखरावर चढला व आपले शरीर वाढवून त्याने एकदां गर्जन केले. त्याची ती मधेकर गर्वना ऐकून राक्षसांच्या क्षोपा मोदल्या व भीतीने त्यांना कापरे मारले. नंतर हनुमानाने उड्डाण केले.

रुक्मांगड चरित्र

फार प्राचीन काळाी रुक्मांगड नांवाचा एक धर्मपरायण व प्रजावत्सल राजा राज्य करीत असे. त्याच्या पट्टराणीचे नांव सन्यासनी असे होते. त्याका रुमांगड नांवाचा एक मुलगा होता. रुक्मांगड विष्णुभक्त होता. एकादशी व्रत केल्याने सर्व पापमुक्ति मिळते असा त्याचा विश्वास होता. त्याने आज्ञा काढली की प्रत्येकाने एकादशी व्रत करावे. नो कोणी हे व्रत काढत नाही त्याका कांढक शिक्षा करण्यात येईल.

रुक्मांगडाची प्रजा एकादशी व्रत करून कायली. नरक ओसाड पडला. कमाका काळजी पडली की त्याच्या अधिकारावर यदा येणार! तो जितावम होऊन बसला असतां नारदाने येऊन विचारले—“यमा! तुला रे कसली काळजी?”

यम म्हणाला—“नारदा! कमलोकाची ही अवस्था तू पाहतोसच आहेस. रुक्मांगदाने एकादशी व्रत करण्यासाठी आज्ञा काढल्यापासून मज्हास्येचे पाप करणारा देखील स्वर्गागमन करीत आहे. चित्रगुप्ताने आपली लेखाची खात्री ठेवली आहे. कामच नाही, यम ही पदवी तरी कशाका! आतां ब्रह्मदेवाकडे जाऊन आपल्या जगेचा रावी-नामा देऊन मोकळा होतो!”

नारद यमाका आपले बळीक ब्रह्मदेव यांच्याकडे येऊन गेला. यम ब्रह्मदेवाच्या धर्मा पडला व म्हणाला—“ब्रह्मदेवा! माझे रक्षण कर! देवाधिदेवा! कोणाका माझे मज अजर भीति वाटत नाहीशी व्हावी आहे. पोर तदधर्मा करूनदेखील ते पुण्य मिळत नाही ते फक्त एकादशी व्रत केल्याने मिळत

मशीन धमज, तू चाकू केलेली ही मोहीन पाहून हृदिभक्तीची वृका डार केले नाही. ती जुला या बावर्तीत कोणत्याही प्रकारे मदत करावयास तयार नाही."

पण यम का माथार घेणार! म्हणाला— "आजोबा! तुमच्या शर्यांसमोर डोकें आपटून जीव देईन पण तिकाय्या हातानीं परत फिरणार नाही. स्वर्गांगदाचें राज्य जसेपर्यंत मला कोणी विचारणार नाही. स्वर्गांगदाचा मृत भंग होईल असें काहीतरी करा. तुम्ही पवडे केलेत तर मी कवी चकून देखील एकावरी नत करणार्यांजवळ फिरणार नाही."

वसुदेव कांहीं वेळ डोळे मिटून ध्यान मग झाला. त्यानें मोहिनी नांवाच्या एका अप्सरेची सृष्टि केली. ती हात जोडून जसवेवासाभोर उभी राहली व निवारक लागली— "आजोबा! आज्ञा करानी!"

वसुदेवाने मोहिनीला स्वर्गांगदानें व त्याच्या प्रजेनें जारंगिलेल्या एकादशी वृत्ताचें वर्णन केले आणि वसुधर्मदाच्या शर्यावर आपल्यास अर्थ स्वर्गांगदाच्या प्रजेनें एकादशी मृत करू नये! एकादशी हा स्वतः "तू स्वर्गांगदाच्या राज्यांत जा, जागिरे पहा तर की त्याचे हे मृत बोंग आढे की

मृत्यु आहे. तू आपल्या सौर्याचें अन्न टाकून त्याचा वत भंग केलास तर माझी सृष्टि यशस्वी झाली असें मी समजेन."

मोहिनी जसवेवासाच्या आज्ञेप्रमाणें मंदार पर्वतावर गेली. त्या पर्वतावर इंद्राचें वज्राशुष पडल्यामुळे एक मोठी दरी झाली होती. तो एक रम्य प्रदेश होता. त्या दरीतच ती उतरली व एक सपाट व सुंदर जमीन बागा पाहून एका खुंवर दगडावर बसून ती वीणावादन करू लागली. त्या प्रदेशाचे नांव वृषलिंग असें होतें.

स्वर्गांगद राजानें वानप्रस्थाश्रम ध्यायचा निश्चय करून आपला मुलगा धर्मांगद याचा गादीवर बसविले. त्याचे जंबूद्वीपावर राज्य होतें. त्यानें कवीं आपले राज्य वादविषयाचा प्रयत्न केला नव्हता. परंतु त्यानें एकादशी वृत्ताचा आरंभ करून आपल्या प्रजेला स्वर्गांगदहण करण्यास मदत केली. जसाप्रकारें गरक जोरात पडला व स्वर्ग त्याच्या साक्षाज्यांत जातो की काय जशी भीति स्वतः इंद्राचा पण वाटू लागली.

धर्मांगद आपल्या गापासारखाच धर्म-परायण निघाला. स्वर्गांगदाचें राज्य फक्त तिच्या जवळ गेला व वैशुद्ध हाऊन जंबूद्वीपांत होतें तर धर्मांगदाचें राज्य सप्त पडला.

संज्ञांत पसरले. इतका पराक्रम दाखवून देखील त्याला पर्व झाला नाही. तो आपल्या आईची व आपल्या बापाच्या तीनही वर पत्नींची आज्ञा पाळून कवी.

स्वर्गांगद वैशुद्धतावर रहात असे. त्याला वृषलिंग प्रदेशांत मोहक वीणास्वर ऐकू लागला. तो आवाज कोठून येत आहे हे पाहण्यासाठी तो निघाला. वृषलिंग पर्वतावर पोचताच त्याला मोहिनीचें मोहक रूप दिसलें. तो स्वतःचें देहमान विसरून तिच्या जवळ गेला व वैशुद्ध हाऊन जंबूद्वीपांत होतें तर धर्मांगदाचें राज्य सप्त पडला.

मोहिनीने बीणा एका घाजूला उचलून ठेवली व लक्ष्मणाच्या बोक्यावर पाणी शिंपवून त्याला झुटीवर आणले व म्हणाली—
“राजा! तू रथतऱ्हे राज्य सोडून सर्वसंग परित्याग करून वानप्रस्थाश्रम ग्रहण केला आहेस. आणि मला पाहताच तुझी अशी दशा कां रे व्हावी? पण तुजें मन शास्त्र्या-
साठीं तूं सांगडीक लिपटे पुण्याचरोबर रायला मी तयार आहे. दुष्ट्या संगतींत मला ज्ञानंदन होईल!”

तें ऐकून लक्ष्मणाच्या जिवांत जीव माल्यासारखें वाटलें. तो मोहिनीला म्हणाला—
“माझा अंतःपुरांव तीनशें सिया आहेत, पण तुझे रूप त्यांपैकी एकीला देखील कामलें नाही. तूं माझी होऊन राहालीस तर तूं मागशील तें व्यावास मी तयार आहे. माझें सर्व राज्य तुझ्या पायांवर मी

अर्पण करतो. एवढेंच नव्हे तर मी स्वतःला तुझ्या चरणीं अर्पण करतो.”

मोहिनीने लक्ष्मणाच्या उचवा हात आपल्या हातांत घेतला व म्हणाली—“तु मग तूं माझ्याशीं विधिवत विवाह करून घे! नाही तर आपल्याला जो भुलगा होईल त्याचा कोणी आदर करणार नाही. चांडा-
काहून बीच मानतील लोक त्याला.”

लक्ष्मणाच्याने मोहिनीशीं शासक रीतीने विवाह करून घेतला. ती म्हणाली—“आतां तूं सांगडीक तशी रहाक्यास मी तयार आहे. आतां आपण येथेंच विहार करू या आणि कोणत्या तरी पर्वतावर विहार करायला जाण्याची तुझी इच्छा असेल तर तें देखील मला मान्य आहे.”

मोहिनी त्याच्या नरोवर त्याच्या राग-
धानीत जायला तयार झाली.

३७. स्वर्गालय

चीन देशातील वेबर्कन अति प्रसिद्ध अशा या देवालयाला स्वर्गालय या नांवानें लोक ओळखतात. चीन देशाचा चक्रवर्ती युंगलो यानें सन १५२० मध्ये हे देवालय बांधले. या देवळांत स्वतः चक्रवर्ती शाराचा कीर्त असे. यथावत एकंदर तीन पैलां बलिदान दिवोन होत असे.

